یەکێتیی نەتەوەیی بەپێی یاسا، ئەزموونی چین.. هەڵۆ حەسەن

لە ١ی تەمموزی ٢٠٢٦دا،"یاسای پێشخستنی یەکێتی و پێشکەوتنی نەتەوەیی لە کۆماری میللی چین" بە فەرمی چووە بواری جێبەجێکردنەوە، ئەمەش بۆ یەکەمجارە چین چوارچێوەیەکی یاسایی نیشتمانیی گشتگیر تایبەت بە بەهێزکردنی یەکێتیی نەتەوەیی دابمەزرێنێت. یاساکە لە ١٢ی ئاداری ٢٠٢٦ لە چوارەمین کۆبوونەوەی ١٤یەمین کۆنگرەی نیشتمانیی نوێنەرانی گەل پەسەند کرا، و گۆڕانکارییەکی بەرچاو لە سیستەمی حوکمرانیی چین نیشان دەدات، بەوپێیەی یەکێتیی نەتەوەیی لە ئامانجێکی سیاسیی درێژخایەنەوە دەکاتە چوارچێوەیەکی نیشتمانیی بەپێی یاسا پابەندکەر. بە داپۆشینی بواری پەروەردە، کلتور، حوکمرانی، گەشەپێدانی ئابووری، فەزای ئەلیکترۆنی (سایبەر)، ئیدارەی گشتی و بەشداریی کۆمەڵایەتی، یاساکە ڕەنگدانەوەی هەوڵەکانی پەکینە بۆ دامەزراوەییکردنی تەبایی نیشتمانی لە ڕێگەی یاسادانانەوە، لەبری ئەوەی تەنها پاشکۆی ڕێنماییە ئیدارییەکان بێت. چین بە فەرمی دان بە ٥٦ گرووپی نەتەوەیی (ئەتنیکی) جیاوازدا دەنێت، کە تێکەڵاویان لەگەڵ یەکتردا لە سەدەکاندا شێوەی بە گەشەسەندنی مێژوویی و کلتوریی و□ک ت□کە بەخشیوە. پێشەکیی یاسا نوێیەکە، نەتەوەی چین وەک کۆمەڵگەیەکی یەکگرتوو دەخاتە ڕوو کە لە ڕێگەی ئ□وگۆڕ، هاوکاری و تێکەڵاوبوونی بەردەوامی نێوان ئەم گرووپە نەتەوەییانە دروست بووە. لە پاشخانی ئەم مێژووەوە، یاسادانانەکە بەهێزکردنی ناسنامەی نیشتمانیی هاوبەشی چینیی وەک ئامانجی سەرەکیی کاروباری نەتەوەیی دیاری دەکات، هاوکات جەخت لەسەر یەکسانیی نێوان هەموو نەتەوەکان و گەشەپێدانی هاوبەشیان دەکاتەوە. بنەمای یاسایی ئەم یاسایە، بە قووڵی لە دەستووری کۆماری میللی چین و چەمکی دروستکردنی هەستێکی بەهێزی کۆمەڵایەتی بۆ نەتەوەی چین ڕەگی داکوتاوە. یاساکە جەخت دەکاتەوە کە هەموو هاوو□تیان و هەموو گرووپە نەتەوەییەکان لە بەرامبەر یاسادا یەکسانن و جیاکاری و چەوساندنەوەی نەتەوەیی قەدەغە دەکات. لە هەمان کاتدا، دەقەکە دەڵێت کە پاراستنی یەکێتیی نیشتمانی و پێشخستنی تەبایی نەتەوەیی، بەرپرسیارێتییەکی هاوبەشە لە ئەرکی دامەزراوە دەوڵەتییەکان، ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییەکان، کۆمپانیاکان، دامەزراوە پەروەردەییەکان و تاکە هاوو□تییاندا. هەروەها ڕەوایەتی بە

سەرکردایەتی گشتیی حزبی کۆمۆنیستی چین لە کاروباری نەتەوەییدا دەدات و ئەرکی هەماهەنگیکردن دەسپێرێت بە فەرمانگەی کاری بەرەی یەکگرتوو و دەسەڵاتدارانی کاروباری نەتەوەیی لە ئەنجومەنی دەوڵەتدا. بواری پەروەردە پێگەیەکی ناوەندی لە تەواوی یاساکەدا دەگرێت. قوتابخانەکان لە هەموو ئاستەکاندا پابەند کراون بە تێکەڵکردنی پەروەردەی کۆمەڵگەی هاوبەشی نەتەوەی چین لەناو وانەکانی پۆل، ڕاهێنانی کۆمەڵایەتی و فێربوونی ئۆنلاین. یاساکە هەروەها هانی بەکارهێنانی پەرتووکی خوێندنی ئامادەکراوی نیشتمانی و پەرەپێدانی زمانی هاوبەشی نیشتمانی (مانیفێستی نیشتمانی) لە سەرانسەری وڵاتدا دەدات، هاوکات دان بە مافی یاسایی فێربوون و بەکارهێنانی زمان و ڕێنووسی کەمینە نەتەوەییەکاندا دەنێت و دەپارێزێت. لە ڕێگەی چاندنی یەکێتیی نەتەوەیی لە پرۆسەی پەروەردەدا، یاسادانەران هەوڵ دەدەن ناسنامەی هاووڵاتیبوون لەلای نەوەی نوێ بەهێز بکەن، هاوکات کلتور و کەلەپووری کۆمەڵگە ئەتنییە جیاوازەکانی چین بپارێزن.

لەسەر ئاستی جیاواز لە پەروەردە، یاسادانانەکە یەکێتیی نەتەوەیی بە قووڵی دەبەستێتەوە بە گەشەپێدانی هەرێمەکان و بەمۆدێرنکردنی ئابووری. حکومەتە خۆجێییەکان ئ□استە کراون کە ئاوێتەی تەبایی نەتەوەیی بکەن لە ناو پلانسازیی شار، خزمەتگوزارییە گشتییەکان، سیاسەتی نیشتەجێبوون، دامەزراندن و حوکمرانی کۆمەڵایەتیدا. یاساکە هانی ئاڵوگۆڕی نێوان هەرێمەکان دەدات لە نێوان خوێندکاران، مامۆستایان، پسپۆڕان و خۆبەخشاندا، هاوکات پشتگیری لە بەستنەوەی ژێرخانی گواستنەوە، لۆجستیک، سەرچاوەکانی ئاو، وزە و تۆڕەکانی زانیاری دەکات. گرنگییەکی تایبەت دراوە بە ناوچەکانی کەمینە نەتەوەییەکان لە ڕێگەی سیاسەتێکەوە کە بۆ باشترکردنی خزمەتگوزارییە گشتییەکان، خێراکردنی بوژاندنەوەی گوندەکان، بەهێزکردنی گەشەپێدان و ئاوێتەبوونی قووڵتر لە ئاستی ستراتیژییەکانی گەشەپێدانی نیشتمانیدا □ێژراوە، لەوانەش دەستپێشخەریی (پشتێن و ڕێگا)، لەم چوارچێوەیەدا، گەشەپێدانی ئابووری تەنها وەک ئامانجێکی گەشەکردن سەیر ناکرێت، بەڵکو وەک میکانیزمێکی گرنگ بۆ بەهێزکردنی تەبایی نیشتمانی و ڕەخساندنی خۆشگوزەرانی هاوبەش دادن□ر□ت. کلتور تەوەرێکی دیکەی گرنگی ئەم چوارچێوە یاساییە نوێی□. یاساکە هانی حکومەتەکان لە هەموو ئاستەکاندا دەدات بۆ پاراستنی شوێنە مێژووییەکان، کەلەپووری کلتووری، موزەخانەکان، پەرتووکخانەکان، جەژنە نەریتییەکان و ئاڵوگۆڕی هونەری کە ڕەنگدانەوەی دروستبوون و گەشەکردنی نەتەوەی چینن. یاساکە پشتگیری لە ڕێزگرتنی یەکتر لە نێوان گرووپە

نەتەوەییە جیاوازەکاندا دەکات و هاوکات کار بۆ بڵاوکردنەوەی ئەوە دەکات کە بە “هێما هاوبەشەکانی شارستانیی□تی چین” ناو زەد دەکرێن. گەشتیاری، پێشانگە کلتوریییەکان، بەرنامەکانی ئاڵوگۆڕی گەنجان و چالاکییە خۆبەخشییەکان گشتیان هاندەدرێن وەک کەناڵی کرداری بۆ زیادکردنی کارلێک و لێکتێگەیشتنی نێوان کۆمەڵگەکان لە سەرانسەری وڵاتدا. یاسادانانەکە هەروەها با□خ□کی بەرچاو بە حوکمرانی ل□ س□□ردەمی دیجیتاڵدا دەدات. بە درککردن بە کاریگەرییە گەشەسەندوەکانی پلاتفۆرمە ئۆنلاینەکان، یاساکە دروستکردن یان بڵاوکردنەوەی هەر زانیارییەک کە رق و کینەی نەتەوەیی، جیاکاری ئەتنیکی، یان ناو□رک□ک کە زیانبەخش بێت بۆ یەکێتی نیشتمانی تێدا بێت قەدەغە دەکات.
ب□□و□بەرانی تۆڕەکان (سۆشیال میدیا و ئینتەرنێت) پابەند کراون بە لادانی ناوەرۆکی قەدەغەکراو، پاراستنی تۆمارە پەیوەندیدارەکان و ڕاپۆرتکردنی سەرپێچییەکان بە دەسەڵاتدارە تایبەتمەندەکان. ئەم بڕگانە حوکمرانی فەزای ئەلیکترۆنی دەکەنە بەشێک لە چوارچێوە یاساییە فراوانەکەی چین بۆ پاراستنی تەبایی کۆمەڵایەتی و ڕەنگدانەوەی زیادبوونی جەختی حکومەتە لەسەر حوکمرانی دیجیتاڵی وەک بەشێک لە ئاسایشی نیشتمانی و ئیدارەی گشتی. جێبەجێکردنی دامەزراوەیی زۆر لەوانە دوورتر دەڕوات کە تەنها ئاژانسەکانی حکومەتی ناوەندی بگرێتەوە. یاساکە بەرپرسیارێتی دەسپێرێت بە حکومەتە خۆجێییەکان، کۆمپانیاکان، سەندیکاکان، قوتابخانەکان، ڕێکخراوە ئایینییەکان، کۆمەڵگە مەدەنییەکان، لیژنەکانی گەڕەک و لیژنەی گوندەکان بۆ ئەوەی یەکێتیی نەتەوەیی تەواو بکەن لەناو کارەکانی ڕۆژانەیاندا. هەروەها هەفتەی چوارەمی مانگی ئەیلوولی هەر ساڵێک دیاری دەکات وەک “هەفتەی ڕاگەیاندنی پێشکەوتن و یەکێتیی نەتەوەیی”، بەمەش میکانیزمێکی نیشتمانی بۆ پەروەردەی گشتی و هەڵمەتی هۆشیاری دروست دەکات. لە هەمان کاتدا، ماف بە هاووڵاتییان دراوە کە زانیاری ب□د□ن لەسەر پێشێلکارییەکانی یاساکە، و دەسەڵاتدارانی گشتی ڕووبەڕووی ڕێکاری سزادان یان یاسایی دەبنەوە ئەگەر ئەرکە یاساییەکانی خۆیان ئەنجام نەدەن.
لەبەر ئەوە، یاسادانانەکە بەشداریی گشتی لەگەڵ لێپرسینەوەی دامەزراوەییدا وەک دوو میکانیزمی تەواوکار بۆ جێبەجێکردن تێکەڵ دەکات. لە ڕوانگەی حوکمرانییەوە، یاسای پێشخستنی یەکێتی و پێشکەوتنی نەتەوەیی وەک وەستانگەیەکی دامەزراوەیی گرنگ لە گەشەسەندنی یاسایی چیندا هەژمار دەکرێت. لەبری مامەڵەکردن لەگەڵ کاروباری نەتەوەییدا تەنها وەک سیاسەتێکی ئیداری، یاساکە پێکهاتەیەکی یاسایی گشتگیر دادەمەزرێنێت کە پەروەردە، گەشەپێدانی

ئابووری، پاراستنی کلتوری، حوکمرانی دیجیتاڵی، ئیدارەی گشتی و ئاسایشی نیشتمانی لەژێر چوارچێوەیەکی یاسایی یەکگرتوودا بەیەکەوە دەبەستێتەوە. چ بە سەنگاندنی لە ڕوانگەی گەشەسەندنی دەستووریەوە، چ ئیدارەی گشتی، یان بەراوردکاری حوکمرانیی نەتەوەیی، یاساکە هەوڵدەدات لەسەر ئەوەی چۆن چینی هاوچەرخ ئیدارەی فرە نەتەوەیی بدات لە ڕێگەی دامەزراوە یاساییەکانەوە لەکاتێکدا بەدوای ئامانجە فراوانەکانی مۆدێرنکردنی نیشتمانی، سەقامگیری کۆمەڵایەتی و گەشەپێدانی درێژخایەندا یە.

هەڵۆ حەسەن

سەرچاوە:
Ethnic Unity and Progress Law
https://www.chinalawtranslate.com/en/ethnic-unity-and-progress/-law

---

نەخوێندنەوە یان تێنەگەیشتن.. وەڵام بە هۆمەر محەممەد.. ئەحمەد ڕەسوڵ

بەڕێز هۆمەر محەممەد نووسینێکی بە ناونیشانی "پشیلەی مردوو یان ئەژدیهای زیندوو؟" وەکو وەڵامێک بە وتارێکی پێشتری من بە ناونیشانی "تەعریب، ستراتیجی پشیلەی مردوو" بڵاوکردووەتەوە.

من کاک هۆمەر ناناسم و هیچ لەبارەی پاشخانی سیاسیی ئەو بەڕێزە نازانم و گرنگیش نییە بۆم، بەڵکو من مامەڵە لەگەڵ دەقی نووسینەکەی دەکەم. هەڵبەت ئەوە دەزانم کە نووسەرێکی بواری پڕۆسەی ئەنفالە.

لە دوو ڕۆژی ڕابردووەوە تا ئێستا کۆمەڵێک هاوڕێی فەیسبووک لە مەسنجەرەوە لینکی وتارەکەیان بۆ ناردووم و پرسیاریان کردووە ئایا هیچ وەڵامێکم دەبێت لە کاتێکدا پێش ئەو هاوڕێیانە، خۆم بینیم. دوای ئەوەی بە وردیی وتارەکەم خوێندەوە تێنەگەیشتم ئایا کاک هۆمەر وتارەکەی منی بەو شێوەیەی کە هەیە نەخوێندووەتەوە یان

تێینەگەیشتووە لە کاتێکدا ڕوون و سادە بە خوێند□ن□وەیەکی ورد لە مانا و مەبەستە دروستەکانی وتارەکە تێدەگەیت. سەرەتا نەمویست وەڵامی بدەمەوە لەبەرئەوەی پێم وابوو کاک هۆمەر وتارێکی نووسیوە کەمترین وەڵامدانەوەی تێدایە بۆ وتارەکەی من سەرباری ئەوەش کە هەڵەی لۆژیکی زۆری تێدایە، بەڵام دوای سەرنجی چەند هاوڕێیەکم کە وتارەکەشیان بۆ ناردبووم، ئەوەم بە باشتر زانی کە وەڵامی بدەمەوە.

هەڵە لۆژیکییەکان

ڕاستی نووسینەکەی کاک هۆمەر، هەندێ کۆتەیشنی "کۆتەیشن واتا وەرگرتنی واژەیەک، دەستەواژەیەک، ڕستەیەک، دێڕێک یان چەند دێڕێک یان بەشێک لە نووسینێک و لە نێو کەوانەدا دای□ن□ین بۆ پشتگیریکردن یان وەڵامدانەوە یان ڕەخنەکردنی نووسینێک" وتارەکەی منی تێدایە، بەڵام لە پەیوەند بە کۆتەیشنەکانەوە چەندین جۆر هەڵەی لۆژیکی تێدایە کە ئەمانەن:

یەکەم: لە هەندێکیاندا مانای پێچەوانەی پێداون "misrepresenting" و لەسەر ئەو مانا پێچەوان□ن بینای گوایا ئارگیومێنتەکانی خۆی کردووە، ئەمەش پێی دەگوترێ "Straw man" واتا داهۆڵ کە یەکێک لە هەڵە لۆژیکییەکانە "Logical Fallacies" واتا بیناکردنی ئەرگیومێنت لەسەر مانا و تێگەیشتنی هەڵە، کە دەرئەنجام ئارگیومێنتێکی نادروستی لێدەکەوێتەوە.

نموونە: کاتێک دەڵێت: "پرسیاری جەوهەری ئەوەیە: تۆ بۆ لۆژیکی پشیلەی مردوو دەکەیتە ئارگیومێنت لەکاتێکدا ئەوەی مەترسییە ئەژدیهای زیندووە. "

هەر لە بنەماوە کاک هۆمەر کێشەی تێگەیشتنی هەیە لە کڕۆکیترین بەشی وتارەکەی من و لە ستراتیجی پشیلەی مردوو. من لە وتارەکەمدا بە وردیی و ڕوونیی هەم ستراتیجی پشیلەی مردووم باسکردووە و هەم هۆکار و ئامانجی بەکارهێنانی ئەو ستراتیجەم باسکردووە و هەم ئەوەشم ئاماژە پێداوە کە ئەوانە کێن کە ئەم ستراتیجە وەکو تاکتیک بەکاردەهێنن و هەروەها لە چ کاتێکدا و کەی بەکاری دەهێنن. هەر کەسێک بگەڕێتەوە بۆ وتارەکەی من و بە سادەیی بیخوێنیتەوە لێی تێدەگات.

ستراتیجی پشیلەی مردوو، چەمکێکە یان ناوێکە بۆ هەر پرس و بابەتێک بەکاردەهێنرێت لە نێو چێوەی سەرقاڵکردنە سیاسییەکان و بە ئامانجی دابەشکردنی کۆمەڵگای سیاسیی بەکاردەهێنرێت کە وەکو تاکتیک لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە پەنای دەبرێتە بەر بە ئامانجی لابردنی سەرنجی

دەستەبژێری کۆمەڵگا و ڕووبەری میدیایی و هاونیشتمانیان بە گشتی لەسەر ئەو پ□رس و باب□ت□انەی کە دەسەڵاتداران لاواز و دۆڕاون تێیاندا و نیگەرانن بە باسکردنیان. لینتن کڕۆسبی ئەو ستراتیجەی ناوناوە پشیلەی مردوو کە مەبەست لە وروژاندنی هەستی خەڵکە و ڕاکێشانی سەرنج و بیرکردنەوەی ئەوانە بۆ ئەو بابەتێکی سیاریکراو و لابردنی سەرنجیان لەسەر بابەتێک یان بابەتگەلی دیاریکراوی دیکە.
بە کورتیی، ئەگەر ئەم کێشەیەی کە ئێستا بە تەعریب لەلایەن کاک هۆمەر و ئەوانیدیکەوە باسی لێوە دەکرێت و دەیانەوێت هاونیشتمانیان و میدیا و ڕووبەری گشتی کۆمەڵگای ئێمەی پێوە سەرقا□ ب□ت و دابەشکاریی سیاسیی بهێنێتە ئاراوە، تەنانەت ئەگەر بە ئەژدیهای زیندووش ناویبەرین هیچ لە بابەتەکە ناگۆڕێت و لەو کاتەدا ئەوە ئەژدیهای زیندووە کە دەسەڵاتداران لە ژێرەوە و ناڕاستەوخۆ هەڵیانداوەتە سەر مێزی گفتوگۆی دەستەبژێران و میدیا و کۆمەڵگا بەگشتیی و هەمووانیان پێوە سەرقاڵکردووە لە کاتێکدا بابەت و پرسی سەرەکیی و گرنگی خەڵک پشیلەی مردوو یان ئەژدیهای زیندوو نەبووە بەڵکو پرس و بابەتگەلی دیکە بوون کە مایەی گفتوگۆ و پێوەسەرقاڵبوونی خەڵک بوون بەڵام ئەوان بەو پرس و بابەتانە نیگەران بوون و تێیاندا لاواز و دۆڕاو بوون و بابەتەکان لە دژی ئەوان بوون کە واقعییەتیان هەبووە. لە وتارەکەمدا باسی ئەو پرسە گرنگ و کاریگەرە واقعیی و ڕاستەقینانەم کردووە کە بابەتی ئێستایی خەڵکن و لە دژی دەسەڵاتدارانن و بەڵام بەهۆی پشیلەی مردوو یان تۆ بڵێ ئەژدیهای زیندووەوە هەوڵدەدرێت کە خەڵک بابەتە گرنگ و ڕۆژانەیی و واقعییەکانی خۆی لە بیرببرێتەوە و بە بابەتێکی ترەوە سەرقاڵ بکرێت. ئەمە سەرباری ئەوەی کە کاک هۆمەر دەستەواژەی ئەژدیهای زیندووی لە شوێنی ترەوە وەرگرتووە بەبێ ئەوەی ئاماژەی پێبکات.
واتا کاک هۆمەر ئەوەی فەرامۆش کردووە یان تێینەگەیشتووە کە ستراتیجی پشیلەی مردوو، تاکتیکی دەسەڵاتدارانە بۆ سەقاڵکردنی کۆمەڵگا بە بابەتێکەوە و لابردنی سەرنج و بیرکردنەوەی گشتی لەسەر بابەتێکی تر. واتا ئەوە دەسەڵاتدارانن کە گەمەکەیان دیاریکردووە و کاک هۆمەر و ئەو بەڕێزانەی دیکەش کە وەکو کاک هۆمەر هەموو وزەی خۆیان خۆیان خسووەتە گەڕ لەو پێناوەدا و لە بەرئەنجامدا منیش و زۆری دیکەشی پێوە سەرقاڵ کراوە. ناوی ستراتیجەکە هەرچییەک بێت هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێت کە ئەمە تاکتیکی سەرقاڵکردنی نوخبە و فەزای میدیایی و ڕووبەری گشتی کۆمەڵگایە بەو پرس و بابەتانەوە کە دەسەڵاتداران لە پشتییانەوەن، کە من لە وتارەکەمدا بە دروستکراو یان بەرهه□م□ن□راوە سیاسییەکان “مانیفاکتۆرکراوە سیاسییەکان”

ناومهێناون.
واتا ئەگەر تەعریب وەکو ئەوەی کاک هەمەر و ئەو بەڕێزانەی دیکەش کە باسی لێوە دەکەن ڕاستییەک و ڕەوایەتییەکی لە نێو خۆیدا هەڵگرتبێت، هەشتا هەر وەکو تاکتیک یان ستراتیجی پشیلەی مردوو یان بەو شێوەیەی کە کاک هەمەر دەیخوازێت ئەژدیهای زیندوو، بەکارهێنراوە و مامەڵەی لەگەڵ کراوە کە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ و لە ڕێگەی بریکارەوە بەر سەبەرەکانیانەوە تووڕهەڵدراوەتە سەر مێزەکە و هەمووانی پێوە سەرقاڵکراوە و لەڕێوە دەستەبژێر و میدیا و کۆمەڵگا دوورخراوەتەوە لە بابەتە ڕۆژانەیی، واقعیی و ڕاستەقینەکان.
کاتێکیش کۆمەڵگا بەو بابەتەوە سەرقاڵکراوە، خۆ ئەمە بە چارەسەری ئەو کێشەیە نییە، یان ڕێگە گرتن لە زیاتر گەورەبوونی کێشەکە، لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە. تەنها سەرقاڵکردنە و هیچی تر. لە وتارەکەشمدا ئاماژەم بەوە کردووە کە دەشێت دەرئەنجام دەسەڵاتدارێتییە خێڵەکییەکەی بزووتنەوەی کوردایەتیی، بیکاتە دەستمایەی خۆی بە ساتوسەودا لەگەڵ بەغدا بە خۆ دەربازکردن لە هەندە کێشەی شەخصیی و حزبیی و بنەماڵەیی خۆیان و بەدەستهێنانی هەندە دەستکەوتی شەخصیی، سیاسیی و بنەماڵەیی.
نموونەیەکی دیکە: کاتێک کاک هەمەر دەنووسێت: "ئەوەی دەبێت بە بازرگانی و سپیکردنەوەی پارە دەیفرۆشێتەوە" کە مەبەستی خەڵکی هاتووی عەرەبە بۆ کوردستان، کە گوایا ئەمەی لە وتارەکەی منەوە وەرگرتووە و دەرئەنجامگیریی کردووە و گوایا بەڕێگەیەکە لە دژی خەم. بەڵام ئەمە پێچەوانەی مانا و مەبەستی ڕوونی نێو نووسینەکەی منە لەبارەی سپیکردنەوەی پارە کە من لە وتارەکەمدا باس لە بەڵێندەران و وەبەرهێنەرانی کورد دەکەم کە بەشێکیان "ڕەنگە ئەگەر بەڵام زۆرینە هەڵە نەبێت" بە هاوبەشیی لەگەڵ دەسەڵاتداران یان وەکو بریکارەکی ئەوان، پڕۆژەی یەکەکانی نیشتەجێبوون بونیاد دەنێن و ئەمەش لە بەشێکی زۆریدا سپیکردنەوەی پارەی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستانە.
ئەمە لە وتارەکەی مندا کە ماناکەی سادە و ڕوونە، بەڵام کاک هەمەر مانایەکی پێچەوانەی دەداتە پاڵ، کە هەڵەیەکی لۆژیکییە.
ئەم دوو نموونەی سەرەوە، هەڵەی لۆژیکی نێو وتارەکەی ئەو بەڕێزەن کە مانای پێچەوانە "misrepresenting" دەداتە پاڵ دەستەواژە یان دەربڕینەکانی نێو وتارەکەی من. جا هەڵە لۆژیکییەکە بە مەبەستەوە بێت یان بێ مەبەست و لە تێنەگەیشتنەوە بێت هیچ جیاوازی نییە.
لە نێو هەڵە لۆژیکییەکاندا ئەم هەڵە لۆژیکییە پێی دەگوترێ داهۆڵ "Straw man" و تێ دەیت لە دەستەواژە و ڕستەکانی نووسینی ئەو

کەسەی کە بە ئامانجت گرتووە، مانای پێچەوانە دەسازێنیت و ڕەخنەیان دەکەیت. واتا داهۆڵێک دروست دەکەیت و دەیکوتی لە جێگای مانا دروست و ئارگیومەنتە ڕاستەقینەکان. ئەمەش لەبەرئەوەی ئاسانترە و ناتوانیت مانا دروست و ئارگیومەنتە ڕاستەقینەکانی نووسینەکە ڕەخنە بکەیت و پووچەڵیان بکەیتەوە.

دووەم: لەهەندێک کۆتەیشنی دیکەدا، هەندێ واژە یان دەستەواژەی بەکارهێناوە کە وایدادەنێت “assuming” و وەها پیشاندەدرێت کە من وام نووسیوە یان مەبەستم ئەوە بووە لە کاتێکدا وتارەکەی من هیچ واژەیەک و دەستەواژەیەکی وەهای تێدا نییە و بە تێگەیشتنێکی سادە و خوێندنەوەیەکی سادەش ناگەیت بە وەها مەبەستێک ، کە دیسانەوە ئەمەش هەڵەیەکی تری لۆژیکییە.
نموونە: کاتێک دەڵێت: “من نە حزبییم نە شۆڤێنیی” یان لە شوێنێکی تردا دەڵێت: “لە کاتی دەنگ بەرزکردنەوەم لە دژی ئەم نادادییە بکرێم بە شۆڤێنیی” لە چەند شوێنێکی تریشدا واژەی شۆڤێنی یان شۆڤێنیستی بەکارهێناوە کە لە کۆنتێکستی نووسینەکەیدا ئەوە پیشان دەدات و ئەو مانایە دەدات کە گوایا وەکو ئەوەی من لە وتارەکەمدا وەهام نووسیوە یان مەبەستێکی وەهام هەبووە و ئەویش هاتووە وەڵامی داوەتەوە.
لە کاتێکدا لە وتارەکەی مندا، بەهیچ جۆرێک ووشەی شۆڤێنی یان شۆڤێنیست نەهاتووە و لە هیچ شوێنێکی وتارەکەشمدا ئەو مانایە یان ئەو مەبەستە نادۆزیتەوە لە ئاست ئەو کەسانەی باسی تەعریب دەکەن.
واتا کاک هۆمەر، هەر بە خەیاڵی خۆی واژەیەک دەداتە پاڵ نووسینەکەی من، چ ئەوەی وەهام نووسیبێت یان مەبەستم ئەوە بێت، و دواتر دێت وەڵامی دەداتەوە. لێرەدا دەردەکەوێت، کاک هۆمەر وەڵامی خەیاڵ و لێکدانەوەی خۆی دەداتەوە نەوەکو نووسینەکەی من و مانا و مەبەستەکانی. کاک هۆمەر هەندێ ترس و خەیاڵی لای ئەوە بووە بە شۆڤێنی لە قەڵەم بدرێت، هاتووە ئەمەی بەسەر نووسینەکەی من و مانا و مەبەستەکەیدا شکاندووەتەوە و ئینجا وەڵامی داوەتەوە و بەرگری لە خۆی کردووە، گوایا شۆڤێنی نییە. ئەمە هەڵەیەکی لۆژیکییە کە پێی دەگوترێت: وەها دانان “assuming”

سێیەم: لە هەندێک شوێنی تردا هەمان ئارگیومەنتی نێو وتارەکەی من دەهێنێت و دەیکاتەوە بە گژ مندا. لە کاتێکدا من ئەو ئارگیومەنتەم بونیاد ناوە و دەرئەنجامی وتارەکەی منی لەسەر بینا کراوە، چۆن دەکرێت لە بەرانبەر مندا بەکاربهێنرێتەوە، کە ئەمەش هەڵەیەکی تری لۆژیکییە.

نموونە: کاک هۆمەر باسی ئەوە دەکات کە منیش هەر وەکو ئەو هیچ ئامارێکی ورد و ڕاستەقینەم لەبەردەست نییە. واتا وەکو ئەو□ی ک□ چۆن من داوای ئامار لە ئەوان دەکەم؟ ئەوانیش داوای ئامار لە من دەکەن؟
بەڵام ئەمە چ بێماناییەکە! ئەوانەی بانگەشەی مەترسیی گەورەی! تەعریب! لە نێو هەرێمی کوردستان دەکەن، داوای ئامار لەو کەسانە بکەن کە ئەو بانگەشەیە لەم کاتەدا و بەو قەبارەیە و لەلایەن گروپێک لە دەستبژێرانەوە، بە سیناریۆیەکی تاکتیکیی سیاسیی و حزبیی بزانن.
ئەوە کاک هۆمەر و هاوبانگەشەکارانی کاک هۆمەرن کە باسی تەعریب دەکەن، دەبێت ئامارێکی ورد و ڕاستەقینە و باوەڕپێکراویان لەبەردەست بێت و بیخەنە پێش چاوی ئێمە و خەڵکی کوردستان و بەمەش بەڵگەی بەهێز بۆ ئارگیومێنتی خۆیان دەستب□ر بکەن و قەناعەت بە خەڵک بهێنن.
بەڵام سەیرەکە لەوەدایە، من لە وتارەکەدا باسی ئەوەم کردووە کە هیچ ئامارێکی وورد و ڕاستەقینە لەبەردەست ئەو بەڕێزانەدا نییە، بەڵام کاک هۆمەر هەمان ئارگیومێنتەکەی خۆم دەکاتەوە بە گژ مندا. ئەمەش هەڵەیەکی تری لۆژیکییە.

هەندێک هەڵەی لۆژیکی دیکە

کاک هۆمەر هەندێک بابەت باس دەکات کە لە وتارەکەی مندا باس نەکراون لەسەر ئەمەش حوکم دەدات. ئایا دەبێت وتارێک بخرێتە ژێر لێپرسینەوە لەسەر ئەوەی کە باسی بابەتێک یان کۆمەڵە بابەتێکی نەکردووە؟ لە دوای ئەوەش بڕیار بدەین کە ئەو کەسە دیارە ئاگاداری ئەو بابەتە یان بابەتانە نییە. چۆن ئەزانی و چۆن بڕیارتدا کە دیارە ئاگاداری ئەو بابەتە یان بابەتانە نییە؟ هیچ و هەر لە خۆڕا بەبێ هیچ بەڵگەیەک و تەنها لەبەر ئەوەی لە وتارەکەیدا باسی نەکردوون؟ ئاخر ئەمە چ لۆژیکێکە بەبێ بنەما وایدابنێی کەسێک ئاگاداری بابەتێک یان بابەتگەلێک نییە، تەنها لەبەرئەوەی باسی نەکردوون؟ ئەمە هەڵەیەکی گەورەی لۆژیکییە کاتێک لە ڕەخنەکردن، گفتوگۆکردن و وەڵامدانەوەی وتارێکدا، بابەت یان بابەتگەلێک بکەیتە بنەمای بڕیاردان و حوکمدان لەبەر ئەوەی باسیان لێوە نەکراوە.
نموونە: دەنووسێت: “دیارە ئاگادار نییە کە تەعریب وەک دیاردە لە سەردەمی فتوحاتەوە نەک تەنها دژی کورد، بەڵکو دژی هەموو نەتەوەکانی ژێر دەستی سوپای ئیسلام دەستیپێکردووە. بەڵام ئەگەر

باس لە تەعریبی چڕی دەوڵەتی عێراق بکەین، ئەوا بە پراکتیکی لە ساڵی ١٩٢٤ ەوە دەستیپێکردووە، نەک تەنها لە ٢٠٠٣ بۆ ٢٠١٤ کە ئەو ئاماژەی پێداوە. تەنانەت مێژووی نزیکیشی لە دەرکردنی کوردە فەیلییەکانەوە دەستپێدەکات کە تەواوی شارەکانی کوت و عەلی غەربی و عەلی شەرقی و بەشێکی گرنگی بازاڕەکانی بەسرەو بەغدا و دیالەیان بەدەستەوە بووە. تۆ بڵێی کاک ئەحمەد لە سەدارەدانی (٤٠٠) بازرگانی فەیلی لەساڵی ١٩٨٠دا نەبیستبێ ؟!”

ئاخر ئەو بەشە لە نووسینەکەی ئەم نووسەرە، کوا پەیوەندی بە تەوەری سەرەکیی بابەتەکەی منەوە هەیە کە بریتییە لە بانگەشەی ئەو بەڕێزانە لە مەترسیی گەورەی تەعریبکردنی شار و ناوچەکانی هەرێمی کوردستان و منیش باسی ئەوەم کردووە. هەروەها لە وتارەکەمدا ئاماژەم بەوە کردووە کە بە ئامانجگیراوی من بۆ قسەلێکردن چوار پارێزگاکە و چوار ئیدارەی سەربەخۆکەی هەرێمی کوردستانە “چوار پارێزگاکە: هەولێر، سلێمانی، دهۆک و هەڵەبجە و هەروەها چوار ئیدارەی سەربەخۆکەش: گەرمیان، ڕاپەڕین، سۆران و زاخۆ” و تەنانەت ناوچە دابڕێنراوەکان یان ناوچە کێشە لەسەرەکان یان ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێمی کوردستان “کەرکوک، خانەقین، جەلەولا … هتد” ناگرێتەوە، ئەمەش لەبەر هۆیەکی سادە و ڕوون، ئەویش ئەوەیە لەبەر ئەوەی هەموو ئەوانەی باس لەو مەترسییە گەورەیەی تەعریب دەکەن، ئاماژە بە چوار پارێزگاکە و چوار ئیدارە سەربەخۆکەی هەرێمی کوردستان دەکەن و منیش وەڵامی ئەوانم داوەتەوە.

بۆیە ئەوە هەڵەیەکی گەورەی لۆژیکییە کە کاک ئەحمەد ئەو بابەتانەی لە چەند دێڕێکدا ڕیز کردووە و دواتر بڕیاریداوە دیارە من ئاگاداریان نیم. کاک ئەحمەد هەر بەو لۆژیکە هەڵەیەی خۆی دەیتوانی چەندین بابەتی دیکە ڕیز بکات جا تەنها بە ناونیشان بێت، یان چەند دەستەواژە و ڕستەیەک لەبارەیانەوە بنووسێت و بڕیاربدایە کە ئاگاداری ئەوانەش نیم، بە کورتییەکەی لە کۆتاییدا بڵێت کە من ئاگاداری هیچ نیم.

تەنها ڕاستییەک و ڕەوایەتییەکی سادە

ڕەنگە تەنها ڕاستییەک و ڕەوایەتییەک لە نێو وتارەکەی کاک هەمەردا ئەوە بێت کە باس لەوە دەکات کە ئەو نە حزبییە و نە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ سەر بە دەسەڵاتدارێتییە خێڵەکییەکەی کوردستانە و بگرە لە دژیشیان وەستاوەتەوە. ئەو مافی ڕەوای خۆیەتی بەرگری لە خۆی بکات لە بەرانبەر ئەو پەرەگرافەی مندا کە وتومە ئەوانەی بانگەشەی

تەعریب دەکەن لە پەرلەمانتار و وەزیری خانەنشینکراوی کوردستان و عێراق، نووسەر و شیکەرەوەی سیاسیی و میدیاکارانە و … هتد، پێکڕا ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ سەر بە دوو حزب□□□ک□ی کوردایەتیین یان بە ناڕاستەوخۆ و بە دەستی دوو و سێ و لە سێبەردا سەر بە ئایدیۆلۆژیای کوردایەتیی دوو حزب□□□ک□ی کوردایەتیین.

لە ڕاستییدا، ڕەنگە زێدەڕۆیی نەبێت، ئەگەر بڵێم بەبڕی هەرە گەورە وتارەکەی کاک هۆمەر لەبەر ئەم خاڵە نووسراوە و ئەمە هەرە گرنگ و لەپێشینە بووە بۆ ئەو بۆ وەڵامدانەوە. لەمەشدا مافی خۆیەتیی و ڕەنگە ڕەوایەتیی و ڕاستییەکی تێدا بێت. هەروەها ڕەنگە کەسانی دیکەش هەبن وەکو کاک هۆمەر، کە ئەو گروپە لە دەستەبژێری کۆمەڵگای ئێمە کە من ئاماژەم پێکردوون، نەیانگرێتەوە. بەڵام ئەوەش ئاشکرایە کە زۆرینەی ئەوانەی باس لە تەعریب دەکەن لەو تایپە لە دەستەبژێرن کە من باسم کردوون.

بەڵام ئەم تەوەرەیەش هێشتا خاڵی نییە لە کێشە. کاتێک ک□ تەیشنی لە وتارەکەی منەوە وەرگرتووە ئەو دەستەواژەیەی فەرامۆش کردووە کە ووتوومە سەر بە ئایدیۆلۆژیای دوو خێڵەکەی کوردایەتیین. واتا مەرج نییە ئەو کەسانەی ئەم بانگەشەیە دەکەن ڕاستەوخۆ سەر بە دوو حزب□□□ د□سەڵاتدارەکەی کورایەتیی بن بەڵکو دەکریت سەر بە ئایۆلۆژیای کوردایەتیی دوو حزب□□□ د□سەڵاتدارەکە بن. لێرەدا مەبەست ئەوەیە نووسەرێک یان چالاکوانێک ڕەنگە لە ئاستە ڕاستەوخۆ و ڕواڵەتییەکەدا دژ و ناکۆک بێت بە سیاسەت و کار و کردەوەی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان و ئەکتی بەرەنگاریشی هەبێت لەبەرانبەریاندا. بەڵام لە ئاستێکی قووڵی فیکریی سیاسییدا سەر بە هەمان دەزگا گوتارییەکەی ئەوان بێت و بۆ ئەمەش لە نێو هەمان چێوەی ئایدیۆلۆژیای کوردایەتیی ئەواندا چالاک بێت و ڕۆڵ بگێڕێت. واتا ڕەنگە کەسێک دژ بە سیاسەتی ڕاستەوخۆ و ڕواڵەتییانەی دەسەڵاتداران بێت بەڵام لەسەر ئاستە قووڵە فیکرییەکەیدا هەر لە هەمان فەلەکی ئایدیۆلۆژیای دەسەڵاتداراندا خول بخوات. ئەمەش وا دەکات بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکات و دەرکی بکات، بەشێکی گەورەی وزە و چالاکیی و هەڵوێستوەرگرتنی ئەو کەسە بڕژێتەوە نێو جۆگەی بەرژەوەندی دەسەڵاتدارانەوە و دەچێتەوە خزمەتی ئەجێنداکانی ئەوانەوە.

هەڵبەت لە نێو ئەو گروپەی دەستەبژێری کۆمەڵگای ئێمەدا ئەوانەش هەن، کە خۆیان وەکو نەتەوەپەروەر نمایشدەکەن و لەسەر شاشەکان خۆیان توو□□ دەکەن بەڵام لە ژێرەوە بە ئاغاکانی دەسەڵاتدارانی کوردایەتییەوە گرێدراون.

تێکەڵکردن یان دیسانەوە هەڵەتێگەیشتن

کاک هەمەر پرسیار لەبارەی ئیسلامیی سیاسییەوە دەکات لە پەیوەند بە مەسەلەی تەعریبەوە.

من لە بارەی تەعریبەوە لە وتارەکەمدا بە وردیی قسەم کردووە و شەش خاڵم لەو بارەیەوە ڕیز کردووە و هەروەها ئەوەی لە کوێیەوە دەستپێدەکات و هەروەها بۆچی پرسی تەعریب لەم کاتەدا کراوە بە ڕۆژەق و هەمووانی پێوە سەرقاڵکراوە و هۆکار و ئامانجی ئەم ماجەرایە چییە و بە پێویستی نازانم لێرەدا و لەم وتارەشدا دووبارەیان بکەمەوە و خوێنەر بە خوێندنەوەی دەتوانێت بگەڕێتەوە بۆ وتاری "تەعریب، ستراتیجی پشیلەی مردوو"
ئێستا با بێمە سەر ئەو تەوەرەیەی کە کاک هەمەر باسیدەکات، ئەویش پەیوەندیی نێوان ئیسلامی سیاسیی و پرسی تەعریبە.
لەمەشدا کاک هەمەر کەوتووەتە هەڵەوە و هەردوو پرسی تەعریب و داگیکاریی کولتوریی تێکەڵ کردووە لە کاتێکدا ئەو دوو پرسە جیاوازیی گەورە لە نێوانیاندایە.

داگیرکاریی کولتوریی “Cultural Conquest”

ئیسلامیزم ئادیلۆژیایەکە وەکو هەر یەک لە ئایدیۆلۆژیاکانی لەدایکبووی مۆدێرنیتی وەکو ئایدیۆلۆژیای نازیزم و فاشیزم. ئیسلامیزم سەرەتای سەرهەڵدانی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم. ئیسلامیزم واتا ئایدیۆلۆژیزەکردنی ئیسلام کە هەردوو ئیخوانیزم و سەلەفیزم دەگرێتەوە.
ئیخوانیزم لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا لە میسر سەریهەڵدا وەکو بە ڕووداوەستانەوەی خۆرئاوا و داگیرکارییەکانی پیاوی سپی “White Man” بۆ دنیا. سەلەفیزمیش بە مەبەستی بەڕووداوەستانەوەی ئیخوانیزم و بەرگرتن لە هەژموونی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی ئیخوانیزم لەسەر ئاستی دەوڵەتانی عەرەبیی و ئیسلامییدا، لە سعودییە سەریهەڵدا.
ئیخوانیزم و سەلەفیزم سەرباری ناکۆکیی و دژبەرییەکی قووڵ لە نێوانیاندا بەڵام لەوەدا هاوبەشن کە ئیسلام لە دینێکی ترانسدێنتاڵەوە دەگۆڕن بۆ ئایدیۆلۆژیایەکی مێژوویی و زەمینی. ئیسلامیزم واتا مامەڵەکردنێکی ئایدیۆلۆژیی لەتەک دینی ئیسلام. ئیسلامیزم، لە دین خستنی ئیسلامە و کردنییەتی بە ئایدیۆلۆژیا. ئیسلامیزم لە ئاستە دەسەڵاتدارێتیی و سیاسییەکەیدا هەوڵدانە بە هەژموونکردنێکی ستوونیی “ڤەرتیکاڵ” کە بریتییە لە ئیخوانیزم.

ئیسلامیزم لە ئاستە میللییە کۆمەڵایەتییە جڤاکییەکەیدا کە هەوڵدانە بۆ هەژموونکردنێکی ئاسۆیی “هۆریزۆنتاڵ” بریتییە لە سەلەفیزم.
لێرە لە هەرێمی کوردستان، دوای هاتنی ئیسلامیزم وەکو ئایدیۆلۆژیایەک “ئیخوانیزم بە تەمەنی پەنجا ساڵە و سەلەفیزم بە تەمەنی سی و شتێک ساڵەی خۆیەوە لە هەرێمی کوردستان” بکەرانی پلە یەک و پلە دوو و سێی ئایدیۆلۆژیای ئیسلامیزم “ئیخوانیزم و سەلەفیزم” خەڵکی کوردن و بە کڵاو و جامانە و جلوبەرگی کوردییەوە هەوڵ بۆ ئیسلامیزەکردنی کۆمەڵگای کوردستان دەدەن.
بەڵام ئەوەی ئیسلامیستەکان “ئیسلامیست واتا بکەر و چالاکوان و قسەکەرانی ئایدیۆلۆژیای ئیسلامیزم” دەیکەن و ئەنجامی دەدەن بەرانبەر بە کۆمەڵگای کوردستان، پێی ناگوترێ تەعریب، بەڵکو پێی دەگوترێ داگیرکاری کولتوریی “Cultural Conquest”
ئایدیۆلۆژیای ئیسلامیزم، لە نێو خۆیدا هەڵگری کۆمەڵێک بەها و نۆڕمە. شێوە ژیانێکی دیاریکراو و فەرهەنگ و کولتورێکی تایبەت بە خۆی هەیە و سیستمێک لە بونیادی کۆمەڵایەتیی و هیرارکییەتی هەیە، کە هەڵگران و باوەڕدارانی ئەو ئایدیۆلۆژیایە لەگەڵ بکەران و ئایکۆنەکانیدا، هەوڵ بۆ بڵاوکردنەوەی ئەو کولتورە و ئەو بەها و نۆڕمانە دەدەن لە کۆمەڵگای ئێمەدا و دەیانەوێت بە کەڵکئاوەژوو وەرگرتن لە مێژووی دێرینی دینی ئیسلام لە کۆمەڵگای ئێمەدا، ڕێگە خۆشبکەن و زەمینەسازیی بکەن بۆ ئەو هەژموونە ئایدیۆلۆژییەی ئیسلامیزم بەسەر کۆمەڵگای ئێمەوە.
بۆیە گرنگە لە ناونان و ناسینەوەی دیاردەکاندا ووریا و هۆشیار بین و چەمکەکان تێکەڵ نەکەین.
واتا ئەوەی ئیسلامیزم دەیکات، داگیرکارییەکی کولتورییە و هەڕەشەیە لەسەر کولتور و شوناسی کولتوریی و فەرهەنگیی کۆمەڵگای ئێمە و بەها و نۆڕمەکانی کە هەر ئێستا مەترسییەکەی لە هەموو شوێنێکی کۆمەڵگای ئێمەدا و لەسەر هەموو توێژە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای ئێمە دەرکەوتووە. بۆیە هاوڕام لەگەڵ کاک هەمەر کە ئەمە مەترسییەکی گەورەیە، بەڵام ئەمە جیاوازە لە تەعریب وەکو ئەوەی کاک هەمەر دەیڵێت و ناوی دەنێت.
واتا داگیرکاریی کولتوریی لەلایەن ئیسلامیزمەوە بە سەر کۆمەڵگای ئێمە هەژموونی بەسەر هەموو توێژ و پنتە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای ئێمەوە دەرکەوتووە کە جیاوازە لە تەعریب و هەموو ئەوانەی ژێر ئەم هەژموونکاریی یان داگیرکارییە کولتورییە کەوتوون هەموویان کوردن و قسە لە ڕەسەنێتیی کوردبوونی خۆیان دەکەن.
لە بەرئەوە ناونانی دەرکەوتە و دیاردەکان و بەکارهێنانی دروستی چەمکەکان بە مەبەستی دیاریکراوی خۆیان بەشێکی گرنگە لە توانای

تێگەیشتنمان وشیکردنەوەی ئەو دیاردە و دەرکەوتانە.

پرسی هەنووکەیی خەڵکی کوردستان

قسەکردنی کاک هۆمەر بە ناوی خەڵکی کوردستانەوە کە هاتوونەتە دەنگ لە دژی تەعریبی شار و ناوچەکانی هەرێمی کوردستان، زێد□□□یکردنە ” Exaggeration” و کە ئەمەش ه□□□□ی□کی لۆژیکییە، بەڵام بەڕاستی با بپرسین، خەڵکی کوردستان لە تەعریب هاتوونەتە دەنگ یان لە کەمئاویی ما□□ان، قەیرانی مووچە، قەیرانی سووتەمەنی “بەنزین، گاز و نەوت” و نرخ بەرزیی لە ڕاددەبەدەری کارەبا و … هتد.
بەڕاستی خەڵکی کوردستان داد و بێدادیانە لە دەست تەعریب یان لە دەست قەیرانە دروستکراوەکانی دەسەڵاتدارانی خێڵی کوردایەتی و گەندەڵیی بێسەروبن و تاڵانکردنی سەر لەبەری سەرزەویی و ژێرزەویی کوردستان؟!
بەڕاستی بابەتی گرنگ، ڕۆژانەیی و واقعیی بۆ خەڵکی کوردستان بابەتە هێما بۆکراوەکانی پێشترن یان تەعریب؟
کاتێک بابەتی هەرە گرنگ و لەپێش بۆ خەڵکی کوردستان بابەتە واقعیی و ڕۆژانەییەکانی قەیرانگەلی دروستکراوی دەسەڵاتدارانی دوو حزبخێڵەکەی بزووتنەوەی کوردایەتین، خێرە گروپێک لە دەستەبژێران لە نووسەر، ئەکادێمیست، چالاکوان، میدیاکار و شیکەرەوە سیاسییەکان و وەزیر و پەرلەمانتارە خانەنشینکراوەکانی کوردستان و عێراق، قسەیەکیان لەسەر بابەتە ژیانییەکانی خەڵکی کوردستان نییە و بەڵام نووسین و شرۆڤە لەسەر تەعریب بە ڕیز بڵاودەکەنەوە؟
بەڕاست، ئەوە چ جۆرێک بەرپرسیارێتیی□، گروپێک لە دەستەبژێر “ئێلیت” ە لە ئاست خەڵکی کوردستان و هاونیشتمانییەکانی خۆیاندا، کاتێک قسەیەک لە وێرانبوونی ژیانی خەڵک ناکەن بە دەست دەسەڵاتدارانی خێڵی کوردایەتیی؟ قسەیەک لە هەڵلوشینی داهاتی گشتی هەرێمی کوردستان ناکەن لەلایەن بنەماڵە دەسەڵاتدارەکانەوە و ئەم هەموو ستەم و فەقر و فەلاکەتەی بەسەر خەڵکی کوردستاندا سەپاندوویانە؟

ئەحمەد ڕەسوڵ

و□ن□ی م□ر□ق ل□ “خ□ودێکی مانا بەخشەوە” بۆ “کا□□ا یەکی دیجیتاڵی”-3-.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(3)

سوبێکتی مۆدێرن

(لە کارگەوە بۆ سەر شاشە)

کاتێک تەماشای دیمەنی کۆڵا نێکی کۆن، چۆڵ و بێدەنگ دەکەین، ئێمە تەنیا ل□ بەردەم فۆتۆگرافێکدا نەوەستاوین، بەڵکە ل□ بەردەم کا ی□ یەکی ئاڵۆزی بینراوداین؛ پرسیارەکە ئەوەیە: جیاوازیی نێوان «دەسەڵاتی دیمەن» و «دەرکەوتنی وێنە» چییە؟! چۆن دیمەن و وێنە چەمکی «جیاوازی» و «ئاڕاستەکردن» لە ناو هۆشیاریی مرۆڤی هاوچەرخدا بەڕێوە دەبەن؛ بە مانا یەکی دیکە چۆن دیمەنە گشتییەکەی تەکنەلۆژیا (ئاراستەکردن) و وێنەی نا-میکانیکی مرۆڤ (جیاوازی) لە کاتی هەستپێکردن… لێکجیا دەبێتەوە؟!

هەڵبەتە ئەو پرسیارە لە نەشتەری توێکاری (ئەندریاس ڤیسالیوس) و نەشتەری گومانەکانی (دێکارت) ی□ی□وەوە دەست پێدەکات و لەوێوە چرکەساتی لەدایکبوونی «سوبێکتی مۆدێرن» ڕادەگەیەنن و دواتر گۆڕانکاری□ □یشەییەکانی بۆ مرۆڤ، بۆ جەستە، ڕوخسار و لەوێشەوە بە ئاڕاستەکردن و جیاوازی دەگەین… هەڵبەتە سەرەتایی هەموو ئەوانە لە باڵادەستیی (بینین) و گومانەکانی «من بیر دەکەمەوە، کەواته هەم» دێتە بەرهەم!

بەمجۆرە نەشتەری توێکاری، جەستە لە تەموژی میتافیزیایی دادەماڵرێت و وەك واقیعێکی فیزیکی و جێگەی تاقیکردنەوە و کا یەیەکی ئەزموونگەری (جیاواز) مامەڵەی لەگەڵدا دەکات؛ بەڵام دیسپلینی دێکارتی، جەستە و ڕوخسار لە پیرۆزی (ئاراستەکردن) دادەماڵێت و دەیانکاتە ئامێرێکی میکانیکی کە لە دەرەوەی «من»ی بیرکەرەوەدا شیاوی کۆنترۆڵکردن، بەئەندازەکردن و پشکنین بێت.

کەواتە سوبێکتی نوێ لەڕێگای نەشتەرگەریی جوانکاری، فلتەرەکان، و ئەندازیاریی جەستەوە، بە تەواوی لە ناو ڕەوتی «جەستە وەک ئامێر»ی دێکارتی و «توێکاریی» ڤیسالیوسیدا دەژی؛ لێرەوە ڕوخسار و جەستە بۆ کەرەست□ یەکی پلاستیکی یان دیجیتاڵی دەگۆڕێت، کە قابیلی

دەستکاری کردن بێت، چاک بکرێتەوە و لە نوێوە دابڕێژرێتەوە.

(دیمەن/ وێنە)

لە دەستپێکی کتێبی “کۆمەڵگەی نمایش” لە نووسینی (گی دیبۆر 1931–1994) تیۆریستی مارکسی، فەیلەسوف، دەرهێنەر و بیرمەندی ڕادیکاڵی فەڕەنساییدا هاتووە: “لەو کۆمەڵگایانەی کە مەرجە مۆدێرنەکانی بەرهەمهێنان تیایاندا باڵادەستە، تەواوی ژیان وەک کۆبوونەوەیەکی گەورە لە نمایشەکان خۆی پیشان دەدات” لێرەدا چەمکی «نمایش- دیمەن»، تەنیا کۆمەڵێک وێنەی ڕیزکراو نییە، بەڵکە پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتییە لەنێوان مرۆڤەکاندا کە لەڕێگای وێنەکانەوە بە ئامانج دەگیرێن؛ کەواتە دیمەن یان نمایش دەبێتە دەسەڵاتێکی تۆتالیتار کە جیهان کۆنترۆڵ دەکات و لەوێشەوە وێنەکان جیاوازی بیرکردنەوە دەنوێنن! بەو مانایەش “دیمەن” مرۆڤ لە واقیعی ڕاستەقینە، لە جەستەی خۆی و لە ئەزموونی ڕەسەنی ژیان جیا دەکاتەوە؛ بەڵام هەمیشە “وێنە” بیرکردنەوەی جیاواز دەخاتەوە! دیمەن هەڵگری دەسەڵاتێکی تۆتالیتارییە، بەیە کاتێک واقیع بە دیمەنێک یان بە نمایشکردنێک دەگۆڕێت، ئیتر مرۆڤی بەکاربەر دەبێتە تەماشاکەرێکی ناچالاک و واقیعیش دەبێتە چرکەساتێکی درۆیینە؛ بەو مانایە دیمەنی ژیان پێش خودی وێنەی ژیان دەکەوێت! بە مانایەکی ڕوونتر تۆتالیتارییەت، جیاوازییەکان دەخنکێنێت.

گی دیبۆر پێیوایە: ئەگەرچی سوبێکتی مۆدێرن لە «بوون»ـەوە بەرەو «خاوەندارێتی» و بەرەو (ئەوەی هەیە) هەنگاوە بەراییەکانی ناوە، بەڵام لەمەڕەی کۆمەڵگەی نمایشدا، خاوەندارێتیش گۆڕاوە بۆ «دەرکەوتن» ئەوەی نیشانی دەدەیت؛ بەو مانایەش لە سایەی شۆڕشی تەکنەلۆژیادا مرۆڤ چیتر لە ناو کۆڵانەکان و لە ناو دیمەن و نمایشەکاندا بە هەستپێکردنەکانییەوە، بە جیاوازییەوە ناژی، بەڵکە تەنها تەماشاکەرە، سەیری دیمەنی کۆڵانەکان، دیمەنەکان، نمایشەکان لەسەر شاشەدا دەکات؛ لێرەدا (دیمەن، نمایش) هێزێکی دابڕێنەرە، دیوارێکی ئەستورە لە نێوان “من” و “جیهان”، بە شێوەیەک کە تەنها ئەو شتە بوونی هەیە کە “پیشان دەدرێت” بەو مانایە ژیان دەبێتە ئەزموونێکی ناڕاستەوخۆ و ناچالاک.

ئەگەر دیمەن چوارچێوەیەکی گشتی و دەسەڵاتی کۆمەڵایەتی بێت، هەڵبەتە «وێنە» ئەو یەکەیە یان ئەو کەرەستەیەیە کە جیاوازی دیمەنەکەی پێکهێناوە؛ دەمەوێ بڵێم دەردەکەوتنی وێنە تەنیا ڕووداوێکی بینراو نییە، بەڵکە ستراتیژییەتی ئاڕاستەکردنی جیاواز و گومانەکانی دەکارتی هەڵگرتووە! بەڵام لە سەردەمی نوێدا دەرکەوتنی دیمەن، هۆشیاریی ئێمە ئاڕاستەی مانا و دەلالەتێکی دیاریکراوی

درۆیینە دەکات؛ ئەمڕۆ دیمەنەکان پێمان دەڵێن چۆن بیر بکەینەوە، حەز لە چی بکەین، و لە چی بترسین… بە مانایەکی دیکە لەمڕۆی تەکنەلۆژیادا دەرکەوتنی دیمەنی جیاوازی ساختە هەیە، کە پرۆسەی ئ□استکردن و مۆنۆپۆڵی مانامان نیشان دەدات؛ بەڵام لە بەرانبەر وێنەی ساختەی تەکنەلۆژیادا وێنەی بینراو “هەستپێکراوی مرۆیی” مانایەکی سەربەخۆ و گوتارێکی شاراوەی لەخۆدا هەڵگرتووە؛ لەو هەسپێکردنەوە دەتوانین واقیع لەڕێگای ئ□استکردنی وێنەوە بخوێنینەوە، چونکە دیمەن دەسەڵاتێکی سیستمییە کە مر□ق ل□ چالاکی دادەبڕێت و جیهان دەکاتە سەکۆیەکی گەورەی نمایشکردن؛ بەڵام لە بەرانبەردا وێنە هێزی جیاوازی خۆی و بەرپرسیارێتی ئەخلاقیی هەیە!

کاتێک دەسەڵاتی تەکنەلۆژی هێزی (دیمەن و وێنە) یەکدەخات، ئیتر چیدی جیهان وەک شوێنێکی فیزیکی نامێننەوە کە تێیدا پیاسە بکەین یان بەرپرسیارێتی ئەخلاقیی ڕوخسارەکان تاقی بکەینەوە؛ بەڵکە ئەو یەکخستنە دەبێتە (فۆرمێکی جوانکاریی چۆڵکراو) لە خود، لە مانا ڕەسەنەکەی… ئیتر دیمەن جەستەمان لە کۆڵانە چۆلەکە جیا دەکاتەوە، و دەرکەوتنی ئەو وێنەیەی دەسەڵاتی تەکنەلۆژی دەیکێشێ، زەینمان ئ□استەی ناو فەزایەکی وەهمی و مەجازی دەکات! دەمەوێ بڵێم مەترسییە گەورەکەی سوبێکتی مۆدێرن لە نێوان چەکوشەکانی « دیمەنی گشتی» و «ئ□استەکردنی وێنەی ساختە»دا، لەنێوان نەشتەری توێکاری و نەشتەری گومانەکاندا ئەوەیە کە فەزای وەهمی بەرەو فەزای مەجازی دەکاتەوە (لە ئێستادا فەزای مەجازی ” Virtual” تەنیا چەمکێکی تەکنەلۆژیی ڕووت نییە، بەڵکو گۆڕاوە بۆ ژینگەیەکی فرەڕەهەند کە کاریگەریی قووڵی لەسەر تەواوی جومگەکانی ژیانی مر□ق، ک□مەڵناسی، و بگرە فەلسەفەی بوونیش داناوە.)

لە فەزای وەهمییەوە بۆ فەزای مەجازی

لە سوبێکتی مۆدێرندا پرسیارکردن لە جەستە، ڕوخسار پرسیارکردن نییە لە پێکهاتەیەکی بایۆلۆژیی جێگیر، بەڵکە گەڕانە بەدوای تاقیگەیەکی مێژوویی□دا کە تێیدا گوتارەکانی دەسەڵات، تەکنەلۆژیا و فەلسەفە خۆیان دەنووسنەوە؛ بەو مانایە پەڕینەوە لە جەستەیەک کە بەهۆی قورسیی مادی و دیسپلینی فیزیکییەوە دەیناڵاند، بۆ جەستەیەک کە لە نێو شلۆقیی کۆد، ئاقاتار و نیشانە دیجیتاڵییەکاندایە، جۆرێکە لە کاڵبوونەوە و نەمانی جەستە، ئەوەش لە تێڕوانینی گومانەکانەوە بۆ جەستە وەک «ئامێرێکی میکانیکی» و جەستە وەک “واقیعێکی فیزیکی” شەرعییەتی تەواوی وەرگرت، بەو مانایەش جەستە وەک درێژکراوەی مەکینە گەورەکانی واقیعی فیزیکی چیتر خاوەن کات

و جووڵەی سەربەخۆی خۆی نییە، بەڵکو لەخۆی نامۆیە!
(کارڵ مارکس) لەبارەی چەمکی «نامۆبوون»ەوە دەڵێت: کرێکار لە پڕۆسەی کاردا لە خۆی نامۆ دەبێت؛ چونکە کارەکە ناچێتە ناو سروشتی مرۆڤەوە، بەڵکو بە فیڕۆدانی هێزی جەستەیە و ڕۆحی لەڕێگای دیسپلینی دەرەکی، دیوارەکانی کارگە، کاتژمێری کاری هیلاککەر و چاودێریی فیزیکیی جەستەوە بریندار دەکات… بە دیوەکەی دیکە لە فەزای مەجازییدا چیتر ڕوخسار ئەو سیمایە نییە کە ماندوەتی، چینایەتی و پێگەی کۆمەڵایەتیی مرۆڤەکەی بە ڕوونی دەربخات، بەڵکو دەکەوێتە ناو تەڵەیەکی نوێوە: تەڵەی بوون بە «داتا»؛ ئیتر سوبێکتی نوێ چیتر پێویستی بە هێزی بازوو بۆ بەرهەمهێنان نییە، بەڵکو کارەکەی بە لێدانی کلیکێک یان چاوتروکانێک لە پشت شاشەکانەوە کورت بووەتەوە… هەڵبەتە گی دیبەر پێش نیو سەدە ئەم کورتە تیۆرییەی نووسی، کاتێک نە ئینتەرنێت هەبوو نە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان! هەروەها دەربارەی نامۆبوونی مرۆڤی نوێ دەڵێت: مرۆڤ لە بکەرێکی ڕاستەقینەی ژیانەوە دەبێتە تەماشاچییەکی (بێدەنگ و ناچالاک)؛ ئەمڕۆ خەڵک ژیانی ڕاستەقینەی خۆیان فەرامۆش دەکەن بۆ ئەوەی "نمایش" بکەن، بۆ ئەوەی دیمەنێکی گشتی بنوێنن – لێرەوە ئەوە دەبینین تیۆرییەکەی دیبەر ئێستا لە هەموو کاتێک ڕاستتر و زیندووترە.
(داڤید لۆ برێتۆن) لە کتێبی ئەنثرۆپۆلۆژیای جەستەدا ئاماژە بەوە دەکات کە لەم سەردەمەدا جەستە وەک «کۆسپێک» لە بەردەم خێرایی گواستنەوەی زانیارییەکاندا دەبینرێت؛ بۆیە مرۆڤی دیجیتاڵی دەیەوێت جەستەی ڕاستەقینەی خۆی فەرامۆش بکات و لەڕێگای ئاڤاتار و ناسنامە مەجازییەکانەوە پانتاییەکی نوێ تاقی بکاتەوە… هەڵبەتە مەترسیدارترین وەرچەرخان لەم گۆڕانکارییە مێژووییەدا لە چەمکی «ڕوخسار»دا دەردەکەوێت، ئیتر ڕوخسار لە ڕوخساری ئەخلاقییەوە بە ڕوخساری شل (فلتەربوو)، بە «وێنەیەکی سێڵفی» یان کۆمەڵێک داتا لەسەر تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان دەگۆڕێت؛ ڕوخساری دیجیتاڵی ڕوخسارێکی «شل» و گۆڕاوە، ئیتر ڕوخساری گۆشت و خوێنی بەرانبەرەکەمان نابینین، بەڵکو تەماشای دەمامکێکی دیجیتاڵی دەکەین کە بە ویستی خود دەستکاری کراوە؛ لێرەوە (بیۆنگ- چوول هان) دەڵێت: مرۆڤ خۆی، خۆی دیسپلین دەکات… واتە ئەمڕۆ خۆبەخشانە جەستە و ڕوخسارمان بە کاڵایەکی میدیایی دەگۆڕین، بۆ ئەوەی لە بازاڕی "لایک" و "فۆڵۆو"دا جێگەمان ببێتەوە.

جەستە (وەك ئەزموون)، ڕوخسار (وەك ئەزموونگەری)

کاتێک لە دیدێکی فەلسەفی و دیاردەناسییەوە قسە لە پەیوەندی نێوان

«جەستە وەک ئەزموون» و «ڕوخسار وەک ئەزموونگەری» دەکەین، دەمانەوێ بچینە قووڵایی ئەو کایانەی کە تێیدا جەستە و دەق، یان خود و ئەویتر لە زماندا خۆیان دەبینەوە؛ ئەو تێکەڵبوونە لە کتێبی ئەنترۆپۆلۆژیای جەستە (داڤید لە برەتۆن) و فەلسەفەی هاوچەرخدا قسەی زۆری لەکراوە.

بەگومان زمان تەنیا ئامرازێکی میکانیکی بۆ گواستنەوەی زانیارییەکان نییە، بەڵکە ڕووداوێکی بوونناسیی، جەستەناسی و دەقناسییە؛ بەو مانایەش کاتێک زمان دەبێتە «ئەزموون»، واتە ئێمە لەڕێگای زمانەوە جیهان تاقی دەکەینەوە، لەڕێگای زمانەوە مانا بۆ برین، عەشق، نامۆیی و مەرگ دەدەین؛ لێرەوە (مارتن هایدیگەر) دەڵێت: زمان ماڵی بوونە، ئێمە لە ناو زماندا نیشتەجێین؛ کاتێک شاعیرێک یان شانۆکارێک زمان بەکار دەهێنێت، ئەو تەنیا وشە ڕیز ناکات، بەڵکە ئەزموونێکی ناوەکی و فیکریی قووڵ دەخوڵقێنێت کە پێشتر بوونی نەبووە؛ بەمجۆرە لە زماندا سنوورەکانی بوونی (ئەزموون- جەستە) دەدۆزینەوە و لە داهێناندا ناسنامەی (ئەزموونگەری- ڕوخسار) بەرجەستە دەکەین.

کەواتە ڕوخسار وەک ناسنامە، جێگەی دەرکەوتنی گوتار و یەکەمین سەکۆی ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ جیهاندا؛ بەڵام کاتێک دەڵێین ڕوخسار وەک "ئەزموونگەری"، مەبەستمان گێڕانی ڕوخسارە بۆ تاقیگەیەک لە مانا، نواندن و یاخیبوون… هەر بەمجۆرەش ڕوخسار لای (ئیمانوێل لیڤیناس) ڕەهەندێکی ئەخلاقی وەردەگرێت، کە ناتوانرێت بە تەواوی کۆنترۆڵ یان "مۆنۆپۆڵ" بکرێت؛ هەمیشە ڕوخسار وەك (داهێنان- ئەزموونگەری) لە حاڵەتی تاقیکردنەوە و خۆنوێکردنەوەدایە؛ کەواتە کاتێک زمان دەبێتە جەستە و داهێنان دەبێتە ڕوخسار، ئیتر ئەزموون دەبێتە ئەزموونگەریی و جارێکی دیکە ئەزموونگەریش دەبێتەوە ئەزموون! وەک چۆن جارێکی دیکە ڕوخسار خۆی دەبێتەوە زمان؛ بەو مانایەش هەر چرچولۆچێک، تێڕامانێک یان بێدەنگییەک لەسەر سیمای مرۆڤ، دێڕێکی دەقییە کە پەیوەستی بە خوێندنەوەیەکی بەردەوام جیاواز هەیە.

زمان بە ئەوەی لە تەنیا فۆرمێکی مۆدێرنیستی یان پێکهاتەخوازی وشک ڕزگاری بێت، پێویستە لە کۆشەی داهێنانەوە ڕەنگبداتەوە، پێویستی بەوەیە لەسەر "ڕوخسار" و جەستەی ئەکتەر یان سوبێکتدا بەردەوام نوێ ببێتەوە؛ لێرەوە زمان کاتێک دەبێتە ئەزموونێکی ڕاستەقینە کە لە کۆشەی داهێنانی بەردەوامدا خۆی تاقی دەکاتەوە، بەردەوام لەسەر سیمای مرۆڤ وەک کۆشە، حەز یان ئازار ڕەنگ دەداتەوە.

دواجار (جەستە/ئەزموون) و (ڕوخسار/ئەزموونگەری) پێکەوە بەردەوام بازنەیەکی نوێی دینامیکی دروست دەکەن، بازنەیەک کە خودی جەستە

مانا بە ئەزموونەکان دەبەخشێت، و ڕوخساریش وەک کایەیەکی ئەزموونگەری، سنووری ئەزموونەکان تاقی دەکاتەوە و بەردەوام فراوانتری دەکاتەوە.

هەولێر 3/7/2026
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

فاشیزم، مۆدێرنە، لیبراڵیزم، ئیمپریالیزم و پرۆلیتاریا.. کارزان عەزیز عەبدولرەحمان

- **سایەی سێبەری تۆتالیتارەکان: لە ئایدۆلۆژیای فاشیزمی کلاسیکەوە تا لێوارەکانی فاشیزمی سەدەی بیست و یەک**

پێشەکییەکی فیکری

مرۆڤایەتی لە مێژووی درێژخەیدا، بە چەندین وێستگەی خوێناویی و کارەساتی گەورەدا تێپەڕیوە، بەڵام هیچ یەک لەو وێستگانە هێندەی سەدەی بیستەم نەیانتوانی ناسنامە، ئازادی و شکۆی تاك و کۆمەڵگە بخەنە ژێر پرسیار و هەڕەشەی ڕژدەوە. لەناو دەیەی ئەم دەوەزمە مێژوویانەدا، فاشیزم وەک دڕندەترین شێواز و سیستەمێکی سیاسی و دەروونی سەری هەڵدا کە ئامانجی سەرەکی بڕینی ڕەگی ئازادی و قوربانیکردنی هۆشیاریی مرۆڤ بوو لە پێناو بەرژەوەندیی دەوڵەتێک یان ئایدۆلۆژیایەکی ڕەگەزپەرستدا. کاتێک باس لە فاشیزم دەکرێت، زۆر جار هۆشمان ڕاستەوخۆ دەچێتەسەر پێڵاوە قورسترەکانی سەربازە نازییەکان، گۆڕەپانەکانی جەنگ، و وێنەی سەرکردە دیکتاتۆرەکان کە بە وتارە ئاگرینەکانیان ملیۆنان کەسیان خستە ژێر کاریگەرییەوە. بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە: ئایا فاشیزم تەنها قۆناغێکی مێژوویی تێپەڕیو بوو کە لەگەڵ ڕووخانی ڕژێمەکەی موسولینی و هیتلەردا کۆتایی هات، یان مۆدێلێکی زیندووە کە هەمیشە توانای

خۆنوێکردنەوەی هەیە؟

١. مێژووی سەرهەڵدانی وشەکە

وشەی “فاشیزم” (Fascism) لە بنەڕەتدا لە دەستەواژەی لاتینی (Fasces – دەسکەدار) وە سەرچاوە دەگرێت. لە ڕۆمای دێریندا، ئەم دەسکە دارە کە تەورەکیشی تێدا دەبەسترا، هێمایەک بوو بۆ یەکێتی، ڕێکخستن، هێز، و پاراستنی دەستوور و ئارامی. بەڵام ئەم هێمایە لە سەدەی بیستەمدا لەلایەن بزووتنەوە ڕاستڕەوە توندڕەوەکانەوە دزرا و گۆڕدرا بە هێمای سەرکوتکردن، سزادان و پێشێلکردنی مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤ.
وەک بزووتنەوەیەکی سیاسیی هاوچەرخ، فاشیزم لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانیی یەکەم لە ئیتالیا بە ڕێبەرایەتیی بینیتۆ موسولینی (Benito Mussolini) سەری هەڵدا. ئیتالیا کە بەشدار بوو لە جەنگدا و سەرەڕای سەرکەوتنی، بەڵام تووشی داڕمانی ئابووری، شەکەتیی کۆمەڵایەتی و قەیرانی دەروونی بووبووەوە، بووە ژینگەیەکی لەبار بۆ گەشەکردنی هزری فاشیستی. موسولینی توانی سوود لەم بێهیواییە عمومییە وەربگرێت و بزووتنەوەیەک دروست بکات کە بانگەشەی بۆ گەڕانەوەی شکۆی نەتەوەیی و دامەزراندنی دەوڵەتێکی بەهێز دەکرد کە هەموو جومگەکانی کۆمەڵگەی قۆرخ کردبێت.
پاش ئەم سەرهەڵدانە لە ئیتالیا، ئەم ڕێبازە بە شێوازێکی زۆر ترسناکتر و بە فراوانتر لە تێکڕای ئەورووپادا تەشەنەی سەند. ئەوەی لە هەموویان گەورەتر، خوێناوییتر و هەژێنتر بوو، ڕێبازە ئەڵمانییەکەی بوو کە بە (سۆسیالیزمی میللی – National Socialism) یان کورتکراوەکەی (نازیزم – Nazism) دەناسرا. ئەڵمانیا لەژێر کاریگەریی شکستەکەی لە شەڕی جیهانیی یەکەم و سزاکانی پەیماننامەی ڤێرسای، کەوتە ژێر کاریگەریی ئایدۆلۆژیایەکی ڕەگەزپەرستانەی کوێرەوەر کە هەموو جیهانی کردە گۆڕەپانی ململانێی نێوان ڕەگەزەکان.

٢. فەلسەفەی دەوڵەتی تۆتالیتار و بۆچوونەکانی ئەلفرێدۆ ڕۆکۆ

بۆ تێگەیشتن لە ناخ و ناوەرۆکی فاشیزم، پێویستە سەیری بنەما فیکرییەکانی بکەین کە لەلایەن فەیلەسوف و بیرمەندە فاشیستەکانەوە داکۆکییان لێ دەکرا. یەکێک لە دیارترین ئەو کەسایەتییانە ئەلفرێدۆ ڕۆکۆ (Alfredo Rocco) بوو کە وەک بیریار و وەزیری دادی سەردەمی موسولینی، بناغەی یاسایی و فیکری بۆ دەوڵەتی تۆتالیتار دابین کرد.
بە بۆچوونی ڕۆکۆ، دەوڵەت تەنها کۆمەڵێک مرۆڤ نییە کە لە شوێنێکدا

کۆبوونەوە، بەڵکو ئۆرگانیزمێکی کۆگەرایە؛ واتە دەوڵەت گیان و بوونێکی سەربەخۆی هەیە کە لە سەرووی تاکەکانی ناوخۆیەوە دەژی و، بەرانبەر دەوڵەتانی دیکە، لە خەباتێکی بێبەزەییانەدایە بۆ مانەوەی خۆی. لەم دیدگایەدا:

• بچووککردنەوەی تاک: تاک هیچ بەهایەکی ڕەها یان سەربەخۆی نییە. مرۆڤ لە دەرەوەی دەوڵەتدا هیچ مانایەکی نییە و تەنها وەک خانەیەک یان بەشێک لە جەستەی دەوڵەت سەیر دەکرێت کە ئەرکەکەی تەنها خزمەتکردن و قوربانیدانە لە پێناو مانەوەی ئەو ئۆرگانیزمە گەورەیەدا.

• ڕەتکردنەوەی تاکگەرایی و لیبراڵیزم: فاشیزم بە توندی دژایەتی ئازادییە تاکەکەسییەکان و بیرۆکەی ماف سروشتییەکانی مرۆڤ دەکات. هەر جۆرە جیاوازییەک لە بیرکردنەوە، ڕەخنەگرتن لە سیاسەتی گشتی، یان جیاوازیی فیکری، وەک خیانەتێکی نیشتمانی و هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی ئۆرگانیزمی دەوڵەت سەیر دەکرێت.

٣. پێکهاتە و جومگەکانی حوکمڕانیی فاشیستی

ئایدۆلۆژیای فاشیزم تەنها چەمکێکی تیۆری نییە، بەڵکو شێوازێکی توندی حوکمڕانییە کە لەسەر چەند پایەیەکی نەگۆڕ بنیاد نراوە:

1. تاکڕەوی و قۆرخکاریی ڕەها: پارتێکی سیاسیی دیاریکراو (کە هەمیشە تاکە پارتە و سەرکردەکەی هێمایە بۆ خودا) دەست دەگرێت بەسەر هەموو جومگەکانی وڵاتدا. هیچ دامەزراوەیەکی تایبەت، سەربەخۆ یان ڕێکخراوێکی کۆمەڵگەی مەدەنی نابینرێت کە لە دەرەوەی کۆنترۆڵی ئەو پارتە و دەوڵەتدا کار بکات.
2. داگیرکردنی میدیا و ئاراستەکردنی هۆشیاری: هەموو دەزگاکانی ڕاگەیاندن، بڵاوکراوەکان، ناوەندە پەروەردەییەکان و هونەر دەگۆڕدرێن بۆ ئامرازی مێشکشووشتن و بڵاوکردنەوەی پڕۆپاگاندا. ڕاستی بوونی نییە، تەنها ئەو ڕاستییە هەیە کە پارت و سەرکردە دەیپەیڤن.
3. سەربازگەیی کردن و تۆقاندن: کۆمەڵگە دەگۆڕدرێت بۆ کەمپێکی گەورەی سەربازی. پۆلیسی سیاسی، دەزگای هەواڵگریی نهێنی، و گروپە چەکدارە سەرکوتکەرەکان دەبنە چەترێک کە ترس لەسەر دڵی هەموو هاووڵاتییەک دروست دەکەن.

٤. شەڕی جیهانیی دووەم و وێرانکارییە مەزنەکە

کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانیی دووەم لە ساڵی ١٩٤٥، بووە گەورەترین شکان و تێکشکانی مێژوویی بۆ فاشیزم و نازیزم. ئەم جەنگە خانووبەرە، شار، و ئابووریی ئەورووپای وێران کرد

و ملیۆنان قوربانیی بەدوای خۆیدا هێنا، لەوانەش کارەساتی هۆلۆکۆست کە لوتکەی دڕندەیی ئایدیۆلۆژیای ڕەگەزپەرستیی نازی بوو.

شکانی سەربازیی فاشیزم وای کرد کە جیهان باوەڕ بهێنێت کە ئەم دیوەزمەیە بۆ هەمیشە لەناوچوو و لاپەڕەی مێژووی داخرا. دادگاکانی نیورنبێرگ و دادگاییکردنی تاوانکارانی جەنگ، سزای ڕەمزی و یاسایان بەسەر ئەو سیستەمەدا سەپاند تا ببنە پەند بۆ داهاتوو.

٥. فاشیزمی نوێ؛ خۆپاراستن لە ژێر بەرگی نوێدا

بەڵام مێژوو و کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی پیشانیان دا کە ئایدیۆلۆژیاکان بە ئاسانی لەناو ناچن؛ ئەوان تەنها پێستی خۆیان دەگۆڕن. لەم چەند دەیەی دواییدا دەرکەوت کە بیروڕای فاشیستانە بە هیچ جۆرێک بنەبڕ نەکراوە، بەڵکوو هەردەم ڕێبازی نوێ و قاڵبی گونجاوتر لەگەڵ سەردەمدا دەگرێتە بەر.

لە سەدەی بیست و یەکەمدا، فاشیزمی نوێ (Neo-Fascism) خۆی لە شێوەی ڕاستڕەوی توندڕەو، پۆپۆلیزمی کوێرەوە، نەتەوەپەرستیی توند، و دروستکردنی ترس لە بیگانە و کۆچبەران نیشان دەدات. ئەوان لە ڕێگەی تەکنەلۆژیای سەردەم، تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و دروستکردنی قەیرانی دەستکردەوە، هەمان هزری کۆن لە چوارچێوەیەکی نوێدا زیندوو دەکەنەوە. ئەوان هەمیشە پێویستیان بە "دژمنێکی خەیاڵی" هەیە (جا کۆچبەر بێت، کەمینەیەک بێت، یان هزری جیاواز بێت) بۆ ئەوەی ترس لە کۆمەڵگەدا بڵاو بکەنەوە و لە ڕێگەی ئەو ترسەوە دەسەڵاتی خۆیان بچەسپێنن.

ئەنجامگیری

فاشیزم تەنها پەڕەیەک نەبوو لە کتێبی مێژووی سەدەی بیستەم، بەڵکو نەخۆشییەکی دەروونی و فیکریی بەردەوامە کە لە کاتی قەیرانە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکاندا سەرهەڵدەداتەوە. تێگەیشتن لە فاشیزم و ڕەهەندە فیکرییەکانی، تەنها بۆ زانینی ڕابردوو نییە، بەڵکو قەڵغانێکی هۆشیارییە بۆ پاراستنی ئازادیی تاك و شکۆی مرۆڤ لە بەرانبەر هەموو ئەو هێز و پارتە سیاسییانەی کە دەیانەوێت لە ژێر ناوی نەتەوە، دەوڵەت، یان ئایدیۆلۆژیادا، تاکەکان بکەنە قوربانیی بەرژەوەندیی تەنگەڵەژی خۆیان. پاراستنی کۆمەڵگە لە گەڕانەوەی ئەم تاریکییە، تەنها لە ڕێگەی هۆشیاریی مەدەنی، قبووڵکردنی ئەوی تر، و پاراستنی بەهای دیموکراسی و ئازادیی ڕادەربڕینەوە دابین دەبێت.

▪ لیبڕالیزم؛ فەلسەفەی ئازادی و سنوورەکانی دەسەڵات

لیبڕالیزم یەکێکە لە دیارترین ئایدیۆلۆژیا سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی مێژووی مرۆڤایەتی کە لەسەر بنەمای باوەڕی قووڵ بە ئازادیی تاک و مافە سروشتییەکان دامەزراوە. وشەی لیبڕالیزم لە ڕیشەی لاتینی (Liber)ـەوە سەرچاوە گرتووە کە بە مانای «ئازاد» یان «سەربەخۆ» دێت. لە سەرەتاییترین پێناسەیدا، ئەم ئایدیۆلۆژیایە وەک بەرگرییەک لە مافەکانی تاک لە بەرامبەر دەسەڵاتی ڕەهای دەوڵەت و پاشایەتییە ستەمکارەکاندا سەری هەڵدا، بەڵام بە تێپەڕبوونی کات و گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان، پەرەی سەند و بوو بە بزوێنەرێکی سەرەکی بۆ پێشکەوتنی دیموکراسیی هاوچەرخ.

سەرهەڵدانی لیبڕالیزم وەک بزووتنەوەیەکی فیکری، بە پلەی یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ڕۆشنگەری لە ئەوروپا، بەتایبەت لە سەدەکانی حەڤدەهەم و هەژدەهەمدا. لەو سەردەمەدا کۆمەڵگە لەژێر هەژمونی سیستمی فیوداڵی و دەسەڵاتی ڕەهای کەنیسە و پاشایەتیدا دەیناڵاند، کە تێیدا تاکەکان هیچ سەربەخۆییەکیان نەبوو. فەیلەسوفی بەریتانی جۆن لۆک بە باوکی ڕاستەقینەی لیبڕالیزم دادەنرێت؛ ئەو پێی وابوو مرۆڤەکان لە سروشتدا ئازاد و یەکسانن و خاوەنی سێ مافی بنەڕەتین کە بریتیین لە ژیان، ئازادی و موڵکداری. لۆک جەختیکردەوە کە حکومەت تەنها لە ڕێگەی ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتییەوە دروست دەبێت و ئامانجی سەرەکیی تەنها پاراستنی ئەم مافە سروشتییانەیە. ئەم بیرۆکانە زۆر بە خێرایی بوونە بنەمای شۆڕشە مەزنەکانی جیهان، لەوانە شۆڕشی بەریتانی، شۆڕشی ئەمریکی و شۆڕشی فەرەنسی.

فەلسەفەی لیبڕاڵی لەسەر چەند کۆڵەکەیەکی سەرەکی ڕوەستاوە. یەکەمین و گرنگترین کۆڵەکە، سەروەریی تاکە (Individualism)، کە تێیدا تاک گرنگترین یەکەی کۆمەڵگەیە و دەوڵەت بۆ خزمەتکردنی تاک بوونی هەیە، نەک بە پێچەوانەوە. دووەم، ئازادیی تاکەکەسییە لە ڕووی بیرکردنەوە، باوەڕ، ڕادەربڕین و هەڵبژاردنی شێوازی ژیانەوە، بەو مەرجەی سنووری ئازادیی کەسانی تر پێشێل نەکات. سێیەم، سەروەریی یاسایە (Rule of Law)، کە تێیدا یاسا دەبێت لە سەرووی هەموو دەسەڵاتدارێکەوە بێت و بە یەکسانی بەسەر هەمواندا جێبەجێ بکرێت. چوارەم، فرەڕەنگی و لێبووردەیی (Pluralism) کە ڕێگە بە بوونی بۆچوون و باوەڕی جیاواز دەدات لە کۆمەڵگەدا.

بە تێپەڕبوونی کات و سەرهەڵدانی پێویستییە نوێیەکان، لیبڕالیزم دابەش بوو بەسەر دوو ئاراستەی سەرەکیدا: لیبڕالیزمی کلاسیک کە

جەخت لەسەر کەمترین دەستوەردانی دەوڵەت و بازاڕی ئازاد دەکاتەوە، و لیبەرالیزمی هاوچەرخ کە پێی وایە هەندێک جار دەوڵەت دەبێت دەستوەردان بکات بە دابینکردنی هەلومەرجی یەکسان و خزمەتگوزارییە سەرەتاییەکان بە چینە لاوازەکان، بە جۆرێک کە ئازادیی ڕاستەقینەی مرۆڤەکان مسۆگەر بێت.
لە سەدەی بیستەمەوە، تێکەڵبوونی لیبەرالیزم و دیموکراسی بووە هۆی دروستبوونی سیستمی دیموکراسیی لیبەراڵی، کە تێیدا سەروەریی گەل و هەڵبژاردن لەگەڵ پاراستنی مافی کەمینەکان و ئازادییە تاکەکەسییەکان کۆ دەبنەوە. سەرەڕای ئەوەی ئەم ئایدیۆلۆژیایە ڕووبەڕووی ڕەخنەی جۆراوجۆر بووەتەوە لەلایەن ئاراستەکانی وەک مارکسیزم و نەریتخوازەکانەوە، بەڵام هێشتاش وەک فەلسەفەیەکی زیندوو و کاریگەر دەمێنێتەوە. بە کورتی، تەنانەت لەگەڵ گۆڕانی فۆرم و کاتە جیاوازەکاندا، ناوکی سەرەکیی لیبەرالیزم هەمیشە پاراستنی ئازادیی تاک و دەستوەردانەدان لە ژیانیدا بووە و دەمێنێتەوە.

- **فەلسەفە و مێژووی مۆدێرنە؛ تێڕامانێک لە تێکشکاندنی کلاسیزم و داینەمۆکانی سەردەمی نوێ**

مۆدێرنە وەک چەمکێکی مێژوویی و فیکری، دوای سەرهەڵدانی سەردەمی ڕۆشنگەری وەک فاکتەرێکی بەهێز بە تێکشکاندنی قاڵبە کلاسیکییەکان دەرکەوت و تا گەیشتنی بە سەردەمی ئێستامان هەمیشە وەک پرسیسێکی زیندوو و بەردەوام خۆی نمایش کردووە. لە ڕوانگەی کۆمەڵناسییەوە، مۆدێرنە چەمکێکی شۆڕشگێڕانەیە چونکە لە بەرامبەر هەموو کلتوورێکی چەقبەستوودا ڕادەوەستێت و لە ڕێگەی پرۆسەیەکی هەمەگیرەوە هەڵیدەلوشێت و دیسانەوە دەیڕێژێتەوە. مەبەستی سەرەکی لەم شۆڕشە فیکری و کۆمەڵایەتییە لە ڕووی فۆرمەوە بە نوێکردنەوەی هەمەلایەنەی کلتوور، سیاسەت، تەلارسازی، ئەدەب، مۆسیق و تەکنیکی نوێ بوو، تا ئەو کاتەی لە قۆناغە دواییژییەکاندا ڕەتکرایەوە و تیۆریزاسیۆنی جیاوازی بۆ کرا کە کەسانی وەک ژان بۆدریار سەرمەشقی ئەو ڕەخنە گەورانە بوون. جیاوازیی بنەڕەتی لەوەدایە کە مۆدێرنە لە سەرەتادا ئامانجێکی تری هەبوو بە ڕزگارکردنی مرۆڤ، پاشان بوو بە چەمکێکی جیهانی بە هەموو کایەکانی ژیان و توانی ئامانجەکەی بپێکێت، هەرچەندە ئەمەش وایکرد کە لە قۆناغەکانی دواتریشدا دژ و بەرنگاربوونەی توند سەرهەڵبدەن.

لە ڕوانگەیەکی فراوانترەوە، مۆدێرنیتە وەک پڕۆسەیەکی نەراوەستا و بەردەوام دەردەکەوێت کە نەخودی پڕۆسەکە و نە کاردانەوەکانی ڕاناوەستن و هەمیشە لە گۆڕانکاری و نوێگەری□داین. لەم چوارچێوەیەدا، فەیلەسووف و بیرمەندانی وەکو جۆن ستیوارت میل، کە بە یەکێک لە دانەرە سەرەکییەکانی چەمکی لیبراڵیزم لە سیاسەتدا داد□ن□ت، □□خنەی تووندی لە سیستمی کۆنی بەڕێوەبردنی دەوڵەت گرت و تەکانێکی مێژوویی و نوێی دا بە دەوڵەتی نوێخواز و پێشکەوتوو لە ڕووی سیاسییەوە. ئەم گۆڕانکاریییە فیکرییە بوو بە مۆدێلێکی سیاسی کە ئیدی لە مێژووی ژیاری انسانیدا جێگەی خۆی کردەوە و شێوازێکی نوێی لەگەڵ خۆیدا بار□ینا کە تێیدا چەمکەکانی ئازادی، تاکگەرایی و ع□ق□□انییەت لە بەرامبەر توندڕەوی ئاینی و سیاسەت و ئایدیۆلۆژیا بەرتەسکەکاندا فراوانتر بوونەوە. ئایندەگەرایی لە فکردا بوو بە یەکێک لەو داهێنانە گەورانەی کە لۆژیکی رۆمانسیانەی کۆنی پەراوێز خست و بەکردەوە سەلماندی کە دیاردە نوێیەکان هەمیشە دیاردە کۆنەکان و ئەوەی دیکە وەلادەن و شوێنیان دەگرنەوە.

بۆ تێگەیشتن لەوەی کە بۆچی مۆدێرنە سەریهەڵدا و لە کوێدا خزمەتی بە مر□قایەتی کرد لەگەڵ هەموو گرفتە ئاڵۆزەکانیدا، پێویستە بگەرێینەوە بۆ ئەو قۆناغە مێژووی□ی□ی کە سیستمی سیاسی تێیدا نەگۆڕ و پاوانخواز بوو، و ژیان لە چەقبەستووی□کی توندی دۆگماتیزمیدا نقووم بوبوو. لەو سەردەمەدا، ئایین و شێوازە جیاوازەکانی خوداپەرستی لەوپەڕی توندڕەویدا کەنیسە و پەرستاگاکانیان داگیر کردبوو بۆ خزمەتکردن بە بەرژەوەندییەکانی دەسەڵاتی سیاسی و سەرکوتکردنی هزری ئازاد، بە جۆرێک کە لە بواری ئەدەب و فیکردا هیچ جێگەیەک بۆ ئازادی نەماوە جگە لە چوارچێوە بەرتەسکەکانی ئایدیۆلۆژیا سەپێنراوەکان. لەو دۆخە تاریکەدا، مۆدێرنە لە ڕێگەی ڕەخنەگرتن لە ژیار، کلاسیکیزم، سیستمی کۆنی تەلارسازی و تەواوی فۆرمە کۆنەکانەوە، هەموو دەقە پیرۆز و نەگۆڕەکانی تێکشکاند و ئەلتەرناتیڤی پێشکەوتوو و مرۆڤدۆستانەی خستە ڕوو.

مۆدێرنە تەنها گۆڕانکاری□کی ڕووکەش نەبوو، بەڵکو شۆڕشێکی قووڵی هزری بوو کە توانی تێڕوانینی مرۆڤ بۆ گەردوون، دەسەڵات، و خۆی بگۆڕێت. لە جیهانی کۆندا، مرۆڤ وەک بەشێکی بچووک و بێدەسەڵات لە زیرەکەی پیرۆز و نەمری دەسەڵاتداران و کەنیسە سەیر دەکرا، کە تەنها ئەرکی گوێڕایەڵبوون و جێبەجێکردنی ڕێساکانی هەبوو بێئەوەی مافی پرسیارکردن یان بەرهەمهێنانی هزری سەربەخۆی هەبێت. بە هاتنی ڕۆشنگەری و پاشان مۆدێرنە، عەقڵی مرۆڤ وەک سەنتەری بڕیاردان و ناسین ناسێنرا. فەیلەسووفەکان جەختیان لەوە کردەوە کە هۆشی مرۆڤ توانای ئەوەی هەیە لە ڕێگەی لۆژیک و زانستەوە نهێنییەکانی

گەردوون بکاتەوە و پەیوەستی بەوە نییە پشت بە دەسەڵاتی سەروو سروشتی یان مەدەلاتی کەنی توندڕەو ببەستێت بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسیی خۆی.

لە بواری کۆمەڵایەتی و سیاسیدا، مۆدێرنە بوو بەو بزوێنەرەی کە سیستمی چینایەتیی فیودالی و کۆیلەداری هەڵوەشاندەوە و بنەمای هاووڵاتیبوون و مافە بنەڕەتییەکانی مرۆڤی هێنایە کایەوە. لە ڕابردوودا، سامان و دەسەڵات تەنها بە چینێکی دیاریکراو بوو کە بە ناوی ئایین یان خوێنەوە حوکمیان دەکرد، بەڵام مۆدێرنە بە هێنانە پێشەوەی چەمکەکانی دیموکڕاسی، جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان، و سەروەریی یاسا، دەرفەتی بە تاکەکان ڕەخسا تا بەشدار بن لە بڕیاردانی سیاسی و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگەدا. ئەم گۆڕانکارییە گەورەیە وایکرد کە دەوڵەتی مۆدێرن لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی گشتی و مافی هاووڵاتیبوون بنیاد بنرێت، نەک لەسەر بنەمای ویستی تاکەکسیی پاشاکان و پیاوانی ئایینی.

لە ئاستی ڕۆشنبیری و هونەریشدا، مۆدێرنە فۆرمە کۆنەکانی هونەر و ئەدەبی تێکشکاند و دەرگای بە داهێنانی نەبینراو واڵا کرد. هونەرمەندان و نووسەران ئیتر ناچار نەبوون شوێن ڕێسا كلاسيك و توندەکان بکەون کە تەنها جوانیی ڕووکەش و دەربڕینی ڕستەیی باویان دەسەپاند، بەڵکو دەرفەتیان بۆ ڕەخسا تا قووڵاییەکانی دەروونی مرۆڤ، شێواوی و ئاڵۆزییەکانی جیهانی سەرمایەداری، و دڵەڕاوکێ و هیواکانی تاکی مۆدێرن لە بەرهەمەکانیاندا ڕەنگدانەوەی هەبێت. ئەدەب و هونەر بوونە کەرەستەیەک بۆ هۆشیارکردنەوە و ڕەخنەگرتن لە دەسەڵات، نەک تەنها ئامرازێک بۆ کاتبەسەربردنی چینی دەسەڵاتدار.

لە کۆتاییدا، هەرچەندە مۆدێرنە لە ڕێگەی زانست و تەکنەلۆژیاوە ژیانی مرۆڤی ئاسانتر کرد و پێشکەوتنی مەزنی بەدەستهێنا، بەڵام هاوکات کێشە و قەیرانی نوێشی دروست کرد، چونکە سیستمی سەرمایەداری کە هاوکات لەگەڵ مۆدێرنەدا گەشەی کرد، هەندێکجار مرۆڤی کردە کەرەستەیەکی بەکاربردن و زلهێزەکانی خستە خزمەت بەرژەوەندیی ماتریالیی خۆیانەوە. سەرەڕای ئەم ڕەخنە قووڵانەی کە لەلایەن بیرمەندانی وەکو بۆردیار و ئەوانی ترەوە ئاراستەی مۆدێرنە کراون، هێشتا ئەم چەمکە وەک بزوێنەر و داینەمۆی سەرەکیی هزری مرۆڤایەتی ماوەتەوە کە ڕێگە نادات جیهان بگاتەوە بە چەقبەستوویی و تاریکی سەردەمە کۆنەکان.

▪ **ڕەهەندەکانی ئیمپریالیزم لە جیهانی مۆدێرندا**

ئیمپریالیزم زاراوەیەکی سیاسی و مێژوویییە کە لە وشەی لاتینی ئیمپریۆمەوە وەرگیراوە و بە مانای هەژموون و دەسەڵاتی باڵا بەسەر ناوچە فراوانەکاندا دێت. لە سەرەتای دەرکەوتنی مێژوویدا، ئەم چەمکە ڕاستەوخۆ بەستراوەبوو بە دروستکردنی ئیمپراتۆرییەتە گەورەکانەوە، بەڵام لە سەردەمی مۆدێرندا واتاکەی گۆڕانکاری بەسەردا هات و بووە هەمایەک بۆ پرۆسەی بەدەستهێنانی کۆنترۆڵ و کاریگەری بەسەر دەوڵەتە لاوازەکاندا. لە ڕوانگەی زانستییەوە، ئیمپریالیزم بریتییە لەو سیاسەت و سیستەمە فرەچەشنەی کە دەوڵەتێکی زلهێز یان خاوەن باڵادەستی هەوڵدەدات لە ڕێگەی ئامرازی جیاجیاوە، لەوانە سەربازی، سیاسی، ئابووری، و ڕۆشنبیری، نفوز و سەروەری خۆی بەسەر وڵات یان گەلانێکی تردا بسەپێنێت.

لە ڕابردوودا پرۆسەی داگیرکاری و سەپاندنی دەسەڵات زیاتر ڕووکەش و فیزیکی بوو و لە ڕێگەی لەشکری سەربازی و توندوتیژی ڕاستەوخۆوە ئەنجام دەدرا، بەڵام ئیمپریالیزمی مۆدێرن شێواز و ڕێگەی زۆر پێشکەوتووتر و ئاڵۆزتری گرتووەتەبەر. لەم سەردەمەدا هەژموونی سەربازی بە شێوەی هێشتنەوەی بنکەی سەربازی و هەڕەشەی بەردەوام بە سەر سەروەریی وڵاتان دەردەکەوێت، لە کاتێکدا هەژموونی سیاسی لەسەر دەستوەردان لە ناوخۆی وڵاتان و دانانی دەسەڵاتدار و حکومەتی گوێڕایەڵ بنیاد دراوە کە بەرژەوەندییەکانی زلهێزەکان بپارێزن. هاوکات هەژموونی فەرهەنگی و ڕۆشنبیری لە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی بەهای بیانی لە دەرگای میدیا، پەروەردە و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە دەبێتە هۆی کاڵکردنەوەی ناسنامەی نەتەوەیی، بەڵام گرنگترین و مەترسیدارترین ڕەهەند لە سەردەمی ئێستادا هەژموونی ئابوورییە کە دڵی لێدانەوەی ئیمپریالیزم پێکهێناوە.

ئەمڕۆ سیستمی سەرمایەداریی جیهانی بووەتە ڕێچکە و بزوێنەری سەرەکی کە ئیمپریالیزمی لەسەر بنیاد نراوە و وایکردووە زلهێزەکان پێویستیان بەوە نەبێت سەرباز ڕوانن و وڵاتەکان وێران بکەن، بەڵکو سیستمی بازرگانیی ئازاد و کۆمپانیا فرە ڕەگەزەکان وەک چەکی سەرەکی بەکاردەهێنن. لە بەرامبەر داگیرکاریی فیزیکی و دەستبەسەرداگرتنی ئاشکرای سامانە سروشتییەکان لە ڕابردوودا، ئیمپریالیزمی سەرمایەداریی مۆدێرن پشت بە کۆنترۆڵکردنی بازاڕ و داهات و سەرچاوەکان دەبەستێت و لە ڕێگەی قەرز، بانکی نێودەوڵەتی و بازرگانییەوە قۆستنەوەی هەرزانیی دەستی کار لە وڵاتە هەژارەکاندا ئەنجام دەدات. لەم ڕێگەیەوە، دەستەی باڵای سەرمایەداری دەستی کار لە وڵاتە هەژارەکان دەخاتە خزمەت بەرژەوەندی خۆیەوە بە کرێیەکی زۆر کەم و بێئەوەی مافە سەرەتاییەکان دابین بکات، بە جۆرێک کە سەرەنجام دەست بەسەر ژیان

و ئابووریی تاکەکاندا دەگرێت.
یەکێک لە خاڵە هەرە جێی سەرنجەکان لە جیهانی ئێستادا ئەوەیە کە ئەم ئیمپریالیزمە جیهانییە ببووە دیاردەیەکی هەمەگیر، کەچی زۆر لە ئاڕاستە فیکری و سیاسییەکان چاویان لە ئاستیدا داخستووە. لیبراڵ و دیموکراتەکان لەژێر دروشمی گلوبالیزم و پەرەپێدانی ئابووریی جیهانیدا ڕەوایەتی بەم هەژموونە دەدەن، لە کاتێکدا بەرەی ئیشتراکی و شۆڕشگێڕیش بەشێکی زۆریان لەم سەردەمەدا تووشی پەککەوتنی فیکری بوون و ناتوانن شیکارییەکی وردی نوێ بۆ شێوازە نوێیەکانی ئیمپریالیزم پێشکەش بکەن. ئەم تێنەگەیشتنە گشتگیرە لە مەترسییەکانی ئیمپریالیزم، ڕێگەخۆشکەرە بۆ ئەوەی جیهان زیاتر بەرەو قوڵبوونەوەی چینایەتی و هەژاری بچێت.
لە کۆتاییدا، دانەنان بەوەی کە جیهانی ئابووریی ئەمڕۆ دونیایەکی ئیمپریالییە، خۆدزینەوە یەکێکی مەترسیدارە چونکە لە پشت پەردەی دروشمە جوانەکانی دیموکراسییەوە، زلهێزەکان پشتگیری لە دیکتاتۆرە دەوڵەمەندەکان دەکەن. هەرچەندە ڕێگریکردن لەم هەژموونە لە ئێستادا کارێکی ئاسان نییە، بەڵام قەبووڵنەکردنی ڕاستییەکان و تێنەگەیشتن لەی ڕێگەخۆشکەرە بۆ بەهێزتربوونی ئەو سیستمە نادادپەروەرەی کە لەژێر ناوی دیموکراسییەتدا مرۆڤایەتی کۆت و بەند دەکات.

• لە سەبەری پرۆلیتاریادا: لەدایکبوونی کەرامەتێکی چەوساوە

لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، کاتێک سەیری لاپەڕەکانی شارستانییەت دەکەین، زۆر جار تەنها ناو و شانەی پاشاکان، سوپاسالاران و خاوەن سامانە مەزنەکان دەبینین. بەڵام ئەگەر وردتر بڕوانین، مێژووی ڕاستەقینەی مرۆڤایەتی لەسەر شانی ئەو دەستە زبر و ماندووانە هەڵگیراوە کە لە تاریکی کانەکاندا، لە گەرمای کارگەکاندا، و لەسەر زەوییە بەپیتەکاندا خەریکی بەرهەمهێنانی ژیانن. ئەمە ئەو چینەیە کە کارل مارکس و تیۆرییە کۆمەڵایەتییەکان ناویان لێناوە: پرۆلیتاریا.
وەک مامۆستایەک کە ڕۆژانە لە هۆڵەکانی خوێندنەوە سەیری چاوی گەنجان دەکەم، پێموایە تێگەیشتن لە چەمکی «پرۆلیتاریا» تەنها خوێندنەوەیەکی مێژوویی یان ئابووری نییە، بەڵکو تێگەیشتنە لە ڕۆحی مرۆڤبوون لە بەرامبەر بێبەشبووندا.
پرۆلیتاریا کێیە؟

بە پێچەوانەی بورژوازی کە خاوەنی ئامرازەکانی بەرهەمهێنانن (وەک کارگە، زەوی و سەرمایە)، پرۆلیتاریا ئەو چینەیە کە تەنها یەک شتی هەیە بۆ فرۆشتن لە بازاڕدا: توانای کارکردنی خۆی. ئەوان ڕۆژانە کات، وزە و تەنانەت بەشێک لە گیانی خۆیان دەفرۆشن بۆ ئەوەی تەنها بژێوییەکی سادە بۆ خۆیان و خێزانەکانیان دابین بکەن.

بەڵام پرۆلیتاریا تەنها ژمارە یان هێزێکی کار نییە؛ پرۆلیتاریا بزوێنەری ڕاستەقینەی مێژووە. هەر بەردێک کە لەسەر بەردێکی تر دانراوە بۆ بونیاتنانی شارەکان، هەر شەمەندەفەرێک کە سنوورەکانی بڕیوە، و هەر ئاسنێک کە توانراوە تەوە بۆ دروستکردن، بەرهەمی ماندووبوونی ئەم چینەیە.

کەرامەتی کار و نامۆبوون

یەکێک لە قووڵترین کێشەکان کە پرۆلیتاریا لە جیهانی سەرمایەداریتدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە، دیاردەی **نامۆبوون (Alienation)**ە. کاتێک کرێکارێک کاتژمێرێکی درێژ کار دەکات بۆ دروستکردن یان بەرهەمهێنانی شتێک، لە کۆتایی ڕۆژدا ئەو بەرهەمە نەک هەر هی ئەو نییە، بەڵکو زۆر جار نرخەکەی ئەوەندە بەرزە کە ئەو خۆیشی ناتوانێت بیکڕێت. لێرەدا مرۆڤ لە کارەکەی خۆی نامۆ دەبێت؛ کار دەبێتە بێزارکەر و قورس، نەک ئامرازێک بۆ گەشەکردنی خود.

بەڵام لەگەڵ هەموو ئەم زۆردارییەدا، جوانترین خاڵ لە ژیانی پرۆلیتاریا ئەوەیە کە کەرامەت لە خەباتدایە. کاتێک مرۆڤێک سەرەڕای هەموو سەختییەکان دەوەستێت، سەری بۆ نادادپەروەری نەوی ناکات و داوای مافی ڕەوای خۆی دەکات، لێرەدا پرۆلیتاریا لە چینێکی بێدەنگەوە دەگۆڕێت بە هێزێکی هۆشیار و گۆڕانکاریخواز.

پرۆلیتاریا لە جیهانی ئەمڕۆدا

لە جیهانی هاوچەرخدا، شێوازی چەوسانەوە گۆڕاوە. پرۆلیتاریا تەنها کرێکاری ناو کارگەکان نییە، بەڵکو هەموو ئەو مووچەخۆر، گەنجە دەرچووانە و کرێکارە دیجیتاڵییانەش دەگرێتەوە کە لەسەر کاغەز ئازادن، بەڵام لە ڕاستیدا لە بازنەی سیستەمێکی ئابووریی نا[illegible]شادا گیریان خواردووە و هەموو تەمەنیان لە پێناوی دابینکردنی کرێی خانوو و بژێوی ڕۆژانەدا دەفەوتێت.

بۆیە، خوێندنەوەی مێژووی پرۆلیتاریا و هۆشیاربوونەوە بەرامبەری، بانگەوازێکە بۆ گەڕانەوەی دادپەروەری بۆ جیهان. بانگەوازێکە بۆ ئەوەی مرۆڤ نەکەینە قوربانی قازانج، و ڕێز لەو دەستە ماندووانە بگرین کە چرای ژیانی ئەمڕۆیان هێشتووە تەوە ڕۆشن بێت.

لە کۆتاییدا، دەبێت بزانین کە هێزی ڕاستەقینەی هەر کۆمەڵگەیەک لە کەرامەتی ئەو کەسانەدایە کە ماندوو دەبن. پرۆلیتاریا تەنها قوربانیی ستەم نییە، بەڵکو هیوای هەمیشەیی مرۆڤایەتییە بۆ داهاتوویەکی دادپەروەرتر و مرۆڤدۆستانەتر.

سامان و سامانی گشتی.. نەوزاد بەندی

مرۆڤ لە مامەڵەکردنی لەگەڵ سامانەکانی سەر زەویدا، ڕەنگە گەمژەترین بوونەوەر بێ.. کاتێ پەلاماری داهات و کانزاکانی زەوی دەدات و ..زەوییەکان پاوان ئەکات و سنووریان بۆ ئەکێشێ ..داهاتەکان کە ئەکاتەوە و ئەیباتەوە بۆ ماڵی خۆیان.
ئەم بوونەوەرە گەمژەیە، تەنها بەوەندەیشەوە ناوەستێ، ئەکەوێتە کۆکردنەوەی سوپا و چەک و تەقەمەنیی بۆ ئەوەی سامان و داهاتی ئەوانی تر داگیر بکات.. بۆ بە ئەوەی چاوێک بە مێژوودا بخشێنی، ئاخۆ ئەوانەی لەو پێناوەدا ژیانیان تێپەڕاند، بە ئاسودەیی گەیشتن؟ ..ئایا کۆتایی ئەو داگیرکار و مافیا و دزانە چی بوو؟ ژیانێکی پڕ لە شەڕ و نەهامەتیی و کێشە و بێزاریی و دڵەڕاوکێ، دوای ئەوە دەسەڵاتەکانیان پوکانەوە و کەوتنە بەر لەعنەتی هاووڵاتییەکانیان و لە مێژوویشدا وەک دێوەزمەیەکی ناشیرین و قێزەون لەناو تەنەکەی خۆڵەکاندا فڕێدران.. لە ئەدەب و هونەر و کەڵچێرۆکاندا، بوونە سیمبوڵی نادادیی و زوڵم و ..چەندەها ڕۆمان و فیلم و دۆکیۆمێنتارییان لە بەرهەم هێنان، بۆ ئەوەی نەوە دوای نەوەی مرۆڤایەتیی، قین و ڕقی خۆیانیان بەسەردا ببارێنن و لە یاد نەچنەوە..
ئێ باشە، تێ ناگەم، بۆچی ئەم داگیرکار و مافیا و دزانە کەمێک حەوانەوە نادەن بە مێشکیان و پەندێک لە مێژوو وەرناگرن و . . تۆبەیەک ناکەن و ..واز لەو بازرگانییە قێزەونە ناهێنن ؟
ڕوخساری پاقلەفرۆشێک، زۆر هێمنتر و بەختەوەرتر و بە گڕە و گەڕەترە، چاوەکانی شانازیی و ئارامییان تێدا ئەخوێنرێنەوە، لە کاتێکدا تەماشای سەرۆکەکان و گەورە مافیا و دزەکان بکە، ڕوخساریان یەکپارچە دەدەنگیی و ترس و بێزاریی و دڵەڕاوکێ و

نائارامییە، چاوەکانیان وەک گۆمی خوێن وان، پڕ پڕن لە شکست و ئازار و تلانەوە و شەونخونیی و دۆڕان..

ئێ باشە ئەمانە کە لەو دۆخە قورس و تاقەتپڕوکێنەدان، چی لە دەسەڵات ومال□ و سامانە زۆرەکانیان ئەکەن؟ ئەو هەموو تریلیۆن و ملیارانەی دەستیان بەسەرداگرتووە، کەی ئەیخۆن؟ یان لە بنچینەدا ئەو هەموو داهاتە چی بۆ کردوون؟ لە کاتێکدا گەورەترین سەرمایەی مر□ق ت□مەن و دڵخۆشییەکەیەتی، تەمەنەکە ڕۆژ بە ڕۆژ ئەڕوات، ئەوەیان لە دەسەڵاتی هیچ کەسێکدا نییە و دوای حەوت هەشت دەیەی تەمەن، ئیتر مر□ق و مردن لەسەر مێزێک و لە قاوەخانەیەکی خەمگین یەک ئەگرنەوە، هەر بۆیە لوتکەی گەمژەییە، ژیانت لە دڵەڕاوکێ و جەنگ و ناتەبایی و ترسدا بەسەر ببەیت ..

مر□ق مال□ و سامانی بۆچییە لە کاتێکدا تەنانەت خاوەنی خۆیشی نییە .. هاتنە دنیات و لە دنیا دەرچوونت لە دەرەوەی خواست و ئارەزووی خۆتدایە .. هەر ئەندامێکی لەشت بەروارێکی دروست بوون و بەروارێکی بەسەرچوونیان لەسەرە، کە هیچ لیژنەیەکی قایمقامیەت و تەندروستی ناتوانن بیخوێننەوە و بزانن چ بەروارێکە ڕەنگە خولەکێکی تر بێ یان مانگێگ ، سالێکی تر، بەڵام هەمووان ئەزانن کە خاوەنی هیچ ئەندامێکی لەشیان نین و نایشزانن کەی دڵیان لە لێدان ئەکەوێت ..خەڵکێک هەبوون دوێنێ وەک من و تۆ ژیاون و سەرقال□ی مال□ وسامان و کۆکردنەوەی دینارەکان بوون، ئەمڕۆ مردوون .. یان ئەمڕۆ ئەندامێکیان لە دەست داوە..

بڕۆن بۆ قاوشی نەخۆشخانەکانی فریاکەوتن و شکاویی، ئەوسا بۆتان دەرئەکەوێ ئێمە نەک خاوەنی مال□ و سامان و دینار نین، بەڵکو خاوەنی خۆیشمان نین و لەهەر ساتێکدا، گیانمان لێ وەرئەگرنەوە و تەواو ئەبین .. بومەلەرزەیەک لە کەمتر لە نیو خولەکدا، سەدان هەزار کەس ئەکوژێت، ئایا مال□ و سامان و زانست و تەکنۆلۆژیا ئەتوانێت چ کارئاسانیی و فریاد ڕەسی□ک بۆ ئەو سەدان هەزار مرۆڤە مردووە بکات؟

کاتێ ڤایرۆسێک یان بەکتریایەک کە نابینرێ و بە ملیۆنان مرۆڤ لەناو ئەبات، مرۆڤ و دەسەڵات و پارە و سامان و پاسەوانەکانیان ئەتوانن چییان بۆ بکەن؟ ئەو هەموو کۆشک و چەک و پاسەوان و مال□ و سامانە بینراوە، بۆچی لە ئاست ئەو دوژمنە کوشندە نەبینراوەدا دەستەوسانن ؟ بەکتریایەک کە هەزار جار گەورە ئەکرێ، ئینجا هێندەی پارچە دەزوویەکی یەک میلیمەترییە، ناوی لێ دەنێین سیل یان تاعون و لە سەردەمێکدا ملیۆنەها مرۆڤی سەر گۆی زەمین ڕاپێچی مردن ئەکات.

لەسەردا ئیتر نەزانیی و گەمژەیی مرۆڤ دەردەکەوێ لە بەرامبەر چەنەتیی ژیانکردن لەسەر ئەم ئەستێرەیەدا، لە بەرامبەر فڕان فڕان و خۆ پڕکردن لە شتی بێ سوود، خۆ سەرقاڵکردن بە خاک و خۆڵەوە، بە بێ ئەوەی بیرێک لە خۆی بکاتەوە؟ ئایا ئەو بۆچی دروست کراوە؟ بۆ خواردنی خاک و خۆڵ یان بۆ بەرزبوونەوە بۆ ئاسمانەکان و ڕزگار بوون لە خاک و خۆڵ ؟ ئایا ئەو شتانەی ئەو خۆی تەنگەتاو کردووە و ژیانی بۆ تەرخان کردوون، چ شتێکن؟ هەر هەمووی خاک و خۆڵن و لە خاک و خۆڵ دروستکراون، ئایا تۆ بە ئەوە دروستکراویت تەمەنت لە خۆڵ کۆکردنەوەدا بەسەر ببەیت؟ سوودی چیە ئەو هەموو خۆڵەی لە خۆت کۆکردۆتەوە لە کاتێکدا هەرچی شتێ لەسەر خۆڵ بێ ئەبێتەوە بە خۆڵ، ئیتر ئەم تێرنەخواردنە لە خۆڵ، بۆچی و لە پێناوی چیدا؟

بیریارێکی عەرەب ئەڵێ هۆکاری ڕەقبوونەوە وخنکان و لە گەرمادا مردنی مرۆڤ هی ئەوەیە مرۆڤ لە بنچینەدا خەڵکی سەر زەوی نییە و لە ساتێکدا دابەزێنراوەتە سەر زەوی، ئەگینا بۆچی گیاندارانی تر پێویستیان بە گەرمکەرەوە وساردکەرەوە و پێخەف و پۆشاک و کوڵاندنی خۆراک و نەخۆشخانەی منداڵبوون نییە؟ زەوی هی ئەو گیاندارانەیە و ژیانیان بە سەر زەمین گونجاوە، بەڵام مرۆڤ بەو زەمینە نامۆیە و لەسەر ئەو زەمینەدا میوانە ..

هەر بۆیە مرۆڤ پێویستە میوانێکی گەمژە و چاوچنۆک نەبێ و نەکەوێتە دزیکردن و پێ پیاکردنی سەروەت و سامانەکانی زەوی، زەوییەک کە بە هیچ جۆرێ جێی مانەوەی ئەو نییە..پێویستە لە جیاتی ئەوەی وەک گیانەوەرانی تر، پەلامار بدات، بیر لە خۆی بکاتەوە و سەرقاڵی زانستی ئەنسرۆپۆلۆجی (مرۆڤزانی) بێ، بەئەوەی تێبگات ئەوێک کە لە هیچ گیانەوەرێک ناچێ و زەمینیەک کە هیچ وەرزێکی بە ئەو نەگونجاوە، چی ئەکات لێرە و ..شوێنی ڕاستەقینە و نیشتمانی ئۆرجیناڵی ئەو لە کوێیە ؟

ئایا ژیانکردنی مرۆڤ لەسەر زەمین، تەنها لە ڕێی داگیرکاریی و زوڵم و قەتڵ و عام و تاڵان و بڕەوە ئەکرێت؟

ئایا مرۆڤ تەنها ئەبێ فێڵ لە مرۆڤەکەی تر بکات و بیکاتە سەرباز و جوتیار و کرێکار و خزمەتکاری خۆی ؟

ئایا مرۆڤ بە ئەوە دروستکراوە زەوی و ئاسمان و دەریاکان بە خۆی پاوان بکات و لەو پێناوەدا جینۆساید و جەنگ و قات و قڕیی و بەد ڕەوشتیی بڵاو بکاتەوە؟

ئایا مرۆڤ بە ئەوە هاتۆتە بوون خۆی بفرۆشێ و ببێتە کۆیلە و خزمەتچیی دەسەڵاتدارە زاڵمەکان؟

نەخێر..

مرۆڤێک کە خاوەنی خۆی نییە، چۆن ئەتوانێ ببێتە خاوەنی زەوی و ئاسمان و ئەوانی تر ؟

مرۆڤێک لە هەر چرکەیەکدا بێ، ئەندامە یان زیاتری لەکار ئەکەوێ یان بەتەواوەتی ئەمرێ و لەناو ئەچێ، ئەم مرۆڤە بە چ عەقڵ و لۆژیکێک هەوڵ ئەدات دەست بە ژیان و نان و زەوی و ئازادی مرۆڤەکانی تر ببات و داگیریان بکات ؟

لە کاتێکدا لە زانستی دەروون و کۆمەڵایەتیدا سەلمێنراوە، مرۆڤ لەناو بازاڕدا نائارامە و هەمیشە لە دڵەڕاوکێیەکی ئاشکرا و نهێنیدایه، ئەی ئاخۆ ئەگەر ئەو مرۆڤه زاڵم و مافیا و دز بێ، ئەبێ کەرقی نائارامیی و دڵە ڕاوکەکەی بگاتە کوێ ؟ ئەبێ ڕادەی ترس و دڵەخورپە و ڕێژەی ڕژاندنی هۆرمۆنی ئەدرینالینی لە چ ئاستێکدا بێ؟

ئە ئەم هەموو دەرد و خەم و ئازار و گرێ و گۆڵە دەروونییە بۆچی؟

لەکاتێکدا تۆ دوای حەوت یان هەشت دەیە، ئیتر ڕۆژانە قۆڵ ئەکەیت بە قۆڵی مردندا و .. قاوشەکانی نەخۆشخانە و کانیەلا و چاودێری چڕ بە ڕجا و تکا، چەند سانتیمەترێک و چەند سەعات و ڕۆژێک مردنت لە دوور ئەخەنەوە.. کە پاشان بە خێرایی دێتەوە بۆ لات ؟

کاتێ خوێندکاری زانکۆ بووین، لە پشووی هاویندا ڕاهێنانی سەربازییان پێ دەکردین، فەسیڵەکەی ئێمە زۆر چالاک و جوان ئەڕۆیشتین، بڕیاریان دا بمنانبەن بۆ مانۆڕی فەسیڵە چالاکەکانی هەموو زانکۆکانی عێراق، لە تکریت، مانۆڕی سەربازیی بکەین کە ڕەنگە سەرۆک کۆماریش ئامادە بێ..

چەکەکانمان فیشەکیان تێدا نەبوو، لەگەڵ ئەوەیشدا له بەرەبەیانی مانۆڕەکەدا، یەک به یەک مەخزەنی چەکەکانیان لێکردینەوە و ئەقسامی چەکەکانیشیان ڕادەکێشا نەک فیشەکێکمان لە سەبەتانەی چەکەکەدا، حەشار دابێ و سەرۆکی پێ بکوژین ..! هێشتا سەرۆک خۆی نەهات و جێگرەکەی نارد .. ئەوسا قەبارەی ئەو ترس و دڵەڕاوکێیەم بۆ دەرکەوت کە سەرۆکی تێدا ئەژی ..

توخوا ئەوە ژیان بوو ژیایت، سەرۆک ؟

باشە ئەگەر وازت لەو هەموو ئەفسەر و سەرباز و کۆیله و ماڵ و حاڵەت بهێنایە و .. وەک مرۆڤێکی ئاسایی، بەبێ پاسەوان و کۆشک و تەلار، بە دنیای خوادا بگەڕایتایە خۆشتر نەبوو؟

چیت لەو ژیانە دەستکەوت، بێجگەلە خەم و ترس و دڵەڕاوکەی خەت و .. کوشت و بڕ و ڕاگواستن و برسیکردن و هەتیوکردنی مناڵان و بێوەژنکردنی ژنان ؟

ئاخر ئەگەر بەو کارە دڕندانەیشت بەو دزیی و پاوانخوازیی و زوڵم و زۆرەیشت، بۆ لایەنی کەمەوە خەت نەمر بوویتایە یان دڵخۆش و ئارام بوویتایە، بە هەر حاڵ ..بەڵام ژیانێکت هەبوو، سەگ نەیبوو

..چەندەها هەوڵی کوشتنت کرا و .. لە تۆڵەیاندا چەندەها کەست کوشت و هەزاران گوند و شارۆچکەت لەگەڵ زەویدا تەخت کرد .. لە هەر چوار قوڕنەی دنیاوە جنێو و هێرشی ڕاگەیاندنت ئەکرایه سەر، توخوا ئەوە ژیان بوو تۆ بردتە سەر ؟ سەگ بە حاڵت سەرۆک، کە دواجار بەرەڵا کرایت و ..خۆت و دار و دەستەت کەوتنە ژێر پێی میللەتە بریندارە تووڕە بێ هیواکەتەوە ..

ئەوانەی ئەمڕۆیش، ئەکرێ لە خۆیان بپرسن : ئەرێ ئێمە بە تەمای چین ؟ ماڵ و سامانی ملیۆنەها مر□قمان دزیوە بۆ خۆمان، کۆشک و ملیارەها دۆلار و فڕۆکەی تایبەت، چ سوودێکیان هەبووە بۆمان ؟ کوا دڵخۆشیی و دڵنیایی و ئارامیی ؟ کوا ئازادی پیاسەیەک بە تەنیا بە شەقامەکاندا ؟ کوا سەربەرزیی ؟ کوا ڕێز لە کاتێکدا هەموو و میدیا و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان سیخناخن لە جنێو و هەڕەشە و سوکایەتیی پێمان، ئایا حەفتا هەشتا ساڵی نادیار و بێ گرەنتی، لەو دنیا ڕەق و تەقەدا، ئەوە ئەهێنێ ملیۆنەها خەڵک جنێومان پێبدەن ل□ بەرئەوەی نان و ئازادیمان لێ دزیون ؟

ئایا نان و ئازادی ملیۆنەها کەسمان بۆچییە لە کاتێکدا نە فریای خواردنی نانەکەی خۆمان ئەکەوین و ..نە ئەیشتوانین بۆ ساتێ چێژ لە ئازادی خۆمان وەربگرین ..

جیاوازی نێوان زیندانیی و پۆلیس چییە؟ هەر یەکەیان لە دیوێکی شیشەکەوە وەستاوە، زیندانییەکە سەربەرزە بەوەی لە پێناوی ئازادیی و مافە ڕەوەکانیدا زیندانە، بەڵام پۆلیسەکە بە ئازاری ویژدانەوە ئەژی لە کاتێکدا هەموان پێی دەڵێن داردەست و کاسەلێسی زاڵم و شتێک نییە شانازیی پێوە بکات.

هەر بۆیە هەرچی زووترە، پێویستە سەرۆکەکان و بازرگانە چاچنۆکەکان و فێبازەکان و دزەکان و مافیاکان، ڕاوەستن و بیر بکەنەوە و بپرسن: ئەرێ ئێمە خەریکی چین؟ ئەم خۆڵخواردن و خۆڵدزین و خ□□ک□ردنەوەیە چییە ل□س□□ری قوڕمیش کراوین؟ ئەی کەی بە مر□قایەتیی خۆمان شاد بین و بەو دنیایەی کە هی هەموانە هەڵبەزین و دابەزین و واز لە خۆڵخواردنی حەرام بێنین؟

نالی ئەڵێ :

مەگەر دەعوایی پاکیی نەسەب بۆ جیفەیی دنیا
کەسەیید بی، چ بەرزنجی. چ پیریایی، چ زاراوی
وەرە ئەم نیکتەیە من پێت بڵێم نالی ئەگەر فەرزەن
هەموو دنیات ببێ، هێشتاکو هەر حەیران داماوی

نازم حیکمەتیش کە لە پێناوی ئازادیی مر□قدا هەموو گەنجیی خۆی لە زینداندا بەسر برد :ئەڵێ :
ئەم دنیایە نوقووم ئەبێ

گەندەڵی لەگەڕوی حوتەکاندا.. عوسمانی حاجی مارف

هەڵمەتی دزی گەندەڵی، وێنەی کۆشکی گرانبەها و ئەسپی بەنرخ و کیسەی دۆلار و دیناری شاردراوە لە کێڵگە و ماڵەکاندا، ڕوخساری ناشرینی سیستەمی گەندەڵی حکومەتی تائیفیان ئاشکرا کرد، چونکە گەندەڵی لە عێراق تەنها دزی تاکە کەسی نیە، بەڵکو بۆتە قەوارەیەکی ئۆرگانیک کە لە خوێنبەرەکانی دەوڵەتدا درێژدەبێتەوە، کە نیوەی دانیشتووانەکەی لەژێر هێڵی هەژاریدا دەژین، لە کاتێکدا تەنێک زێڕ و ئۆتۆمبێلی لوکس لە خەزنەکانی ئەو کەسانەی کە لە ڕووی سیاسییەوە پارێزراون، کەڵەکە بون.

تێڕوانینەکان لەسەر کەسایەتی عەلی زەیدی و پاڵنەرەکانی جیاوازن، لەکاتێکدا هەندێک وەک پاڵەوانێک دەیبینن، گوایە هەوڵی گەڕاندنەوەی شکۆمەندی دەوڵەت دەدات!، هەندێکی تر بە بەهەڵوێستی دەزانن و وەک کەسێکی دەخالەتگەری دەرەکی سەیری دەکەن، زەیدی بەرهەمەی ئەم سەردەمەیە کە وەک بازرگانێک لەناو سیستمەکەدا بەرزبۆتەوە و لەچوارچێوەی تۆڕەکانیدا کاردەکات، یان کاری پێدەکەن، بۆیە دەشێ بە دەوری زەیدی چەند حاڵەتێک دەستنیشان بکرێت، دەکرێ وەک ڕوخسارێکی نوێ بێت بۆ دامرکاندنی رای گشتی بازاڕ و ناڕەزایەتی جەماوەری بەرامبەر گەندەڵی، یان لەڕێگەی ڕێکەوتنە ناوخۆیی و دەرەکییەکانەوە هەوڵئەدات قۆناغێکی راگوزەر بەڕێوەبات بۆ ڕێگریکردن لە داڕمانی ئابووری، هەروەها یان هاوبەشێکی پراگماتی ئەمریکایە، کە هەوڵدەدات کەرتی دارایی عێراق کۆنترۆڵ بکات و هەندێک سەرچاوەی کاریگەری ببڕێت. لەهەمانکاتدا گۆمانی تیا نیە کە دەیەوێت وەک سەرۆکەکانی پێشخۆی هاوسەنگییەک لە نێوان ئەمریکا و ئێراندا بەڕێوەبەرێت، بۆیە دەتوانین بڵێین زەیدی لەناو گێژاوێکدا یاری بە چارەنوسی عێراق و خۆی دەکات.

لەناو ئەم گێژاوەدا و لە دنیای واقعدا ڕاستییەکی تاڵ دێتە ئاراوە

کە گوزارشت لە ترسی گشتی دەکات بەرامبەر ئەم هەڵمەتی دزی گەندەڵیە، هەر لەسەرەتاوە ناوەڕۆکی هەڵمەتەکە پوچی خۆی دەسەلمێنێت، چونکە هەوڵدان بۆ وەستانەوە لەبەرامبەر ئەو زلهێز و کەسانەی چەندین ساڵە بنەمای نەخشە داڕێژی سیستمی تاڵانچێتی و گەندەڵین، ئاکامەکەی هەڵکەندنی گۆڕی خۆتە و دەبیتە ژەمی خواردنی داهاتووی نەهەنگەکان. ئەم هەڵمەتە هەر لەسەرەتای پرۆسەکەوە پێکی دەکەوێت و ئیفلیج دەبێت، لەکاتێکدا دەڵاڵی دەسەڵاتی ڕاستەقینە و ئەوانەی پاراستنی حزبیان هەیە دەست لێنەدراون و گەندەڵیش دەورانەکانی ڕاناوەستێت.

تەرکیزکردن تەنها لەسەر فەرمانبەرە بچوکەکان یان چەند ئەندام پەرلەمانێك، کێشەکە چارەسەر ناکات؛ بەڵکو بەرگریەکی زیاترە بۆ ماسیە گەورەکان دەبەخشێت بەئەوەی لە داهاتوودا بەبێ سزا مامەڵە بکرێن.

ڕەنگە مەترسیدارترین دزەپێکردن لەم هەڵمەتەدا قسەکانی زەیدی بوبەت سەبارەت بە ئەگەری یەکلاکردنەوەی هەڵمەتەکە و ڕاگرتنی لێپێچینەوەکان بەرامبەر بە گەڕانەوەی پارەکان یان بەشێکی لەلایەن سەرە گەورەکانی دزی و گەندەڵییەوە!، دەوڵەتێک کە دانوستان و ڕێکەوتن لەگەڵ دزەکان بکات، دەسەڵاتی خۆی لاواز دەکات و ئەو پەیامە دەنێرێت کە دزینی سامانی گشتی کارێکی بازرگانی قازانج بەخشی گەرەنتیە، ئەگەر دزەکە ئاشکرا بوو، بەشێک لە پارەکە دەگەڕێنێتەوە و ئەوەی دیکەش دەهێڵێتەوە، لەگەڵ ئازادیەکەی. لە ژینگەیەکدا کە متمانەی دامەزراوەیی نییە، یەکلاییکردنەوە چارەسەر نییە، بەڵکو دەرچوونەکی سەلامەتە بۆ پاراستنی گەورەکان و داخستنی کەیسە هەستیارەکان.

لەلایەکی ترەوە ڕەنگە ئەم هەڵمەتە هەوڵێک بێت بۆ بڕینی باڵی نەیاران، بەتایبەتی بە لەبەرچاوگرتنی چڕبونەوەی دەستگیرکردنەکان لەسەر تۆڕەکانی سەر بە هێزە سیاسیە دیاریکراوەکان، جگە لەوەش فشاری ئەمریکا کە لە پێویستی ڕێکخستنی سیستەمی دارایی و ڕێگریکردن لە سپیکردنەوەی پارەدا دەردەکەوێت، سێبەرێک دەخاتە سەر کارەکانی زەیدی، ئەمریکا وەک هەندێک دەیبینن، وەبەرهێنان لەگەڵ تاکەکان ناکات بەڵکو لە دەرئەنجامەکاندا وەبەرهێنان دەکات کە گەرەنتی سەقامگیری وەبەرهێنان و بەرژەوەندیەکانی لە ناوچەکەدا دەکات.

لەکاتێکدا نەهەنگەکان و دزە گەورەکان لە لێدوانەکانیاندا پشتگیری لە هەڵمەتەکە دەکەن و دەستخۆشی لەزەیدی دەکەن، زەیدیش پێشوازی لێدەکات و سوپاسگوزاریان دەبێت، لە غەنیمەتە تائیفیەکاندا دەتوێتەوە و ستایشیان دەکات، ئەوە تەنها دەبێتە فێڵێک بۆ

ئارامکردنەوەی ڕای گشتی.

ئەو هاووڵاتییەی کە بە دڵەڕاوکەوە چاوەڕێی مووچەکەی دەکات، چیتر بەرگەی بینینی ئەو دیمەنانە ناگرێت و نەفرەت لەو هەڵمەتە و لەو دادگاییەش دەکات کە بەدواداچونی فایلی کەیسەکانی دەستی زێدی دەکات، چونکە گەندەڵییەک گەر لە بنەڕەتدا بنبڕ نەکرێت، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی هێندەی تر خراپتر و وێرانکەرتر گەشە بکات.

ئێستا پرسیارەکە ئەوە نییە ئاخۆ سبەی کێی تر دەستگیر دەکرێت؟ ئایا زێدی و حکومەتەکەی بوێری ئەوەیان هەیە شەفافیەت لە داهات و دارایی دەوڵەت پەیڕەوەی بکەن؟، یان ئازایەتی ئەوەی هەیە لە کەشکەکەیدا ڕوبەڕوی نەهەنگەکان ببێتەوە؟ ڕۆژانی داهاتوو ئەوە دەردەخەن کە ئەمە هێرشێکی ڕاستەقینەی دژی گەندەڵی نییە و تەنها سەرابێکە.

چەکدارە لایەنگرەکانی ئێران نوێنەرایەتی ئاڵۆزترین و هەستیارترین لایەن دەکەن لە حکومەتی عێراقدا، ئەم فراکسیۆنانە وەک عەسائیب ئەهلی حەق و مقاوەمەی ئیسلامی و کەتائیبی ئیمام عەلی و گروپی تر، بەدرێژایی ساڵان دەستیان بەسەر سامانە ئابوریە بەرفراوانەکاندا گرتووە، سەرقاڵی قاچاخی ڕێکخراوی نەوت و سەرچاوەکانی دیکە بوون، دەروازە سنوورییە گرنگەکانیان کۆنترۆڵکردووە، هەروەها بەشێکی بەرچاو لە سامانی عێراقیان لادا بۆ پشتیوانیکردن لە ئەجێندای دەرەکی.

حکومەتی زێدی لەم گێژاوەدا ئەم هەڵمەتە دەبەستێتەوە بە بنیاتنانەوەی ناوبانگی ئابووری عێراق وەک دەرخستنی ژینگەیەکی بەئاسایشی ئومێدبەخش بۆ وەبەرهێنان، بەڵام ڕاپۆرتەکانی بانکی نێودەوڵەتی و شەفافیەتی نێودەوڵەتی ئاماژە بەوە دەکەن کە گەندەڵی و بڵاوبونەوەی چەک دوو ڕێگری گەورەن بۆ کارکردنی کۆمپانیا بیانیەکان لە عێراقدا، زێدی دەیەوێت ئەو پەیامە بدات بە کۆمپانیەکان کە دەوڵەت بەهێز بووە و توانای دەستوەردانی لە گرنگترین ساتەکاندا هەیە بۆ پاراستنی یاسا و وەبەرهێنان. بەڵام وەک سروشتی پێکهاتەی حکومەتی تائیفی و هێزەکانی حەشدی شەعبی نیشانی ئەدەن، پێکهاتەی حکومەتی ئێستای عێراق ناتوانێت لەو دوو ڕێگرییە “گەندەڵی و هێزی میلیشیا” بێتە دەرەوە، خودی زێدیش هەڵبژاردەی هێزە تائیفی و میلیشیاکانە. ئەم هەڵمەتە هیچ گۆڕانکارییەک لە پێکهاتەی حکومەتی ئێستای بەغدا ناکات، تەنها کاری میدیاییە بۆ پاراستن و بەهێزکردنی پێگەی سیاسی “چوارچێوەی هەماهەنگی” و هاوپەیمانەکانی.

ڕۆمانی (زامەکانی ئەرمەنستان) وەرچەرخانە گەورەکەی ئەدەبی ئەرمەنی.. ئاکۆ عەبدوڵڵا

خاچاتور ئەبۆڤیانی پەروەردکار و شاعیر و نووسەر و توێژەر کە بەیەکێك لە دیارترین ڕووناکبیر و نوێخوازەکانی مێژووی ئەرمەنی و قەوقاز و باوکی ئەدەبی نوێی ئەرمەنی دادەنرێت. ساڵی 1841 ڕۆمانی (زامەکانی ئەرمینیا) ی نووسی و دوای ونبوونی خۆی، ساڵی 1858 بۆ یەکەمجار ئەو بەرهەمە بڵاوکراوە و دەنگدانەوەی گەورەی لێکەوتەوە. لەو ڕۆمانەدا کە نووسەر زۆر لێهاتووانە توخمەکانی ڕۆمانسی و ڕیالیزمی ئاوێتەی یەکتری کردووە، ئازار و خۆڕاگری و ڕۆحی نەتەوەیی و خەباتی ڕزگاریخوازی ئەرمەنییەکانی لەکاتی جەنگ (لەنێوان ڕووسیا و فارس 1826 تا 1828) نیشان داوە و بەشێك لەو ئازارانەشی بەرجەستەکردووە کە ئەرمەنییەکان لەکاتی ژێر دەستەیی دەسەڵاتی داگیرکاری فارسی دەیانچێژت. هاوکات جەختیشی لە هاتنە جۆشی هەستی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەری و دەربڕینی ڕق و کینە لە ستەمکاران کردۆتەوە.

ناوەرۆکی ڕۆمانەکە لەسەر بنەمای ڕووداوێکە کە لە زێدی نووسەر لەکاتی جەنگەکە ڕوویدا بوو. ئەویش ڕفاندنی کچێکی ئەرمەنییە بە ناوی (تاگوهی) لەلایەن کۆمەڵێک چەتەیەك کە سەربازی (حوسێن خان سەردار) ی فارس بوون. ئەوسا وەك کاردانەوە (ئاغاسی) سەرکردایەتی ڕاپەڕینی خەڵکە ئەرمەنییەکە دەگرێتە ئەستۆ و پیاوەکانی سەردار دەکوژێت و کچەکە ڕزگار دەکات. ئەو کاریزمایە کە خۆڕاگرانە و قارەمانانە دژی ستەم دەجەنگێت لە شوێنێکدا دەڵێت : "گیانی خۆت بدە، بەڵام هەرگیز خاکەکەت مەدە". دواتر حوسێنی برای سەردار خان، پارێزگاری فارس، بۆ سزادانی ئاغاسی و خەڵکە ڕاپەڕیوەکە هێرشی سەخت دەکات و ژمارەیەک شارۆچکەی ئەرمەنستان وێران دەکات.

ئەو ڕۆمانە لە زمانی ئەرمەنی بە یەکەم ڕۆمانی مۆدێرن دادەنرێت. واتا یەکەم ڕۆمان کە تێیدا لە بری زاراوەی ئەرمەنی کلاسیکی، بە زمانی ئەرمەنی نوێی (زاراوەی یەریڤانی – زاراوەی ئاراراتی) کە زمانی قسەکردنی خەڵک بوو، نووسراوە. ئەو شێوە زارەش (ئاشخارابار)

بووە بنەمای زمانی ئەرمەنی ڕۆژهەڵاتی نوێ. ئەمەش یارمەتیدەر بوو لە یەکخستنی زمانی ئەدەبی ئەرمەنی و نزیککردنەوەی لە زمانی قسەکردنی خەڵک. هەروەها یەکەمین بەرهەمی ئەدەبی ئەرمەنییە کە لەسەر بنەمای عەلمانی نووسرا بێت، چونکە تا ئەوسا ئەدەبیاتی ئایینی بەسەر گۆڕەپانی ئەدەبی ئەرمەنی بالادەست بوو. دوای بڵاوکردنەوەی رۆمانەکە لەناوەوە و دەرەوەی ئەرمەنستان دەنگدانەوەی گەورەی لێکەوتەوە و بەخاڵی وەرچەرخان لە ئەدەبیاتی ئەرمەنیدا دانرا، جگە لەوەی لە یەکخستنی زمان، لە سەردەمی پڕ لە داگیرکاری و ئاڵۆزیدا بووە هۆی وروژاندنی هەستی نەتەوەیی و کاریگەریی قووڵیشی لەسەر گەلی ئەرمەن جێهێشت.
خاچاتور ئەبۆڤیان ژیانی پڕ بووە لە ڕووداوی سەرنجڕاکێش و کۆتاییەکی نهێنی و تراژیدی. 15ی تشرینی یەکەمی ساڵی 1809 لە گوندی کاناکێری نزیک شاری یەریڤان لەدایکبووە و رۆژی 14ی نیسانی 1848 بەشێوەیەکی نادیار ون دەبێت. تا ئێستاش نەزانراوە کۆتاییەکەی چۆن بووە. جگە لەو رۆمانە کۆمەڵێك کتێبی دیکەی لەشێوەی چیرۆك و دیوانە شیعر و بابەتی پەروەردەیی بەزمانەکانی ئەرمەنی و رووسی و ئەڵمانی نووسیوە. هاوکات یەکێکیشە لە پێشەنگەکانی زانستی کوردۆلۆجی لە ئیمپراتۆریەتی ڕووسیادا کە بەهۆی دیدگای زانستی و مرۆڤدۆستانەی، توانی بنەمای پتەو بۆ لێکۆڵینەوە لە مێژوو و زمان و فۆلکلۆری کوردی دابڕێژێت.

ئاکۆ عەبدوڵڵا